

ANATOLE FRANCE

* La tolérance est la vertu des siècles
sans foi.

Montalembert

SZERETTÉK őt az istenek, Ott álltak bölcsőjénél és sorra kegyesen megajándékozták a földi boldogság kincseivel, boldog hosszú étellel, finom szellemmel s a legnagyobb, de legfájdalmasabb ajándékkal: a művészettel.

És ő, a jó varázsló, viszonzásul megemelve bűvös pálcáját, visszavarázsolta a hűs ligetekbe a lenge nimfákat, a huncut faunokat, a vén fák odvas törzseibe az erdei manókat. Szeretett mesélni e furcsa lelkű lényekről, kik érezve halódni bűvös erejüket, riadva menekültek az emberlakta vidékekről, mert ott ragyogott már a kereszt tiszteletreméltó jele. Szerette az istenek és félistenek letűnt világát, hirdette koruknak életbölcsességét és mély áhítattal állt meg a Szépség és Harmónia világa előtt. Lelke bár teleszította magát a változó kultúrák lelkével, mégis egész életén át az antik kultúrát, Epikurnak és Horatiusnak derült életbölcsességét hirdette, ő volt Európában a derült, nyugodt mosoly.

Gyönyörűen kiteljesedett élet volt az övé. Első regénye túl az emberélet útjának felén jelent meg és innentől egyenletesen emelkedő ívben fejlődött írói pályája. Az ív emelkedésében sehol semmi törés; s a gazdag őszben érlelődtek meg a legdúsabb gyümölcsök.

Magas művészetének méltatása túllépné e folyóirat korlátait és kereteit. De France nemcsak regényíró, hanem filozófus, vagy még inkább moralista volt; a világirodalomban páratlanul álló határkombináció. S ha a filozófus és moralista oly nagy művésszel párosul, mint Anatole France, ott igen erős hatásra lehetünk elkészülve. Valóban ő korának a szó nemes értelmében vett leginternacionálisabb írója s hatása csak Voltaire-éhez hasonlítható. Nem az irodalomra gyakorolt hatására gondolunk, az oly regényírónál, mint France, akinél a par excellence utánozható regényírói készségek mellett és gyakran túlnyomórésztben egyéb értékek jelentkeztek, elenyészően kevés. Az ilyen író utánozhatatlan, egyszeri jelenség. S ez a kérdés irodalomtörténeti probléma lenne. Mert mindaddig, amíg a művész csak az irodalomra hat, gazdagítva annak kincseit, csupán az irodalomtörténést vagy esztétikust érdekli.

De France, a filozófus és moralista, az irodalom zárt kereteit szétfeszítve a tömegek hitére, gondolkodásmódjára, meggyőződésére hatott. A társadalom sűrű szövevényébe mint valami finom illatú parfüm mélyen szívódott be az ő gondolatvilága. S így az esztétikus mellé odaszegődik a társadalomtudós is,

kinek feladata lesz kimutatni, hogyan és miért hatott Anatole France, a *regényíró*, a társadalomra. Tudjuk, hogy ő volt korának egyik legnépszerűbb írója és itt lenne helye megvizsgálni népszerűségének okát. Természetesen legtöbbször a nagy népszerűség nem esik egybe az irodalmi értékkel és ismeretes, hogy a népszerű írók rendszerint nem művészi, hanem egyéb más eszközökkel „dolgoznak“. De Anatole Francénál a kettő, a művészi érték és a népszerűség csodálatos módon esik egybe és népszerűsége annál inkább csodálatos, mert hiányoznak önála a szokásos regényírói készségek: a nagy fantázia, az érdekes meseszöveg.

A regényíró emberi szenvedélyek, sorsok összeütközését írja le, a lélek ismeretlen mélységeibe világít, annak természetrajzát adja. A regényalakok így szükségszerűen nem típusok, de egyének lesznek. France regényeiben alig van cselekmény, nem rajzol lelkeket — s ebben igazi francia —, hanem a lelkiállapot szónoki fejtegetését adja; egy-egy retorikai tétel kidolgozását. Nem rajzol embereket, hanem megérteti őket. Alakjai épen ezért nem egyének, de típusok, nem érző, csak gondolkodó emberek, mindegyik egy-egy világnézet vagy társadalmi osztály képviselője. És France szívesen nyúl vissza a történelem ama korszakaiba, melyekben a legélesebben kerülnek szembe az ellentétes felfogások. Regényeiből hiányzik mindaz, ami a nagy népszerűséget megmagyarázná és így ennek okát másban kell keresnünk.

Hiszen France munkái nem is nevezhetők a szó megszokott értelmében regényeknek. Tele vannak elmélkedésekkel, örökké aktuális témákról; elmélkedésekkel a vallásról, a tudományról, az államról, olyan kérdésekről, melyek nem a művészet, hanem a tudomány területén otthonosak.

A művészetnek és tudománynak ilyen összekeveredése rendszerint a siker és a népszerűség akadálya. De France-nál épen e látszólagos nehézségekben van elrejtve népszerűségének titka. Mert ezekben az elmélkedésekben nyilvánult meg és ismert önönmagára a század. Azok közé az írók közé iartozik, kik nem a koruk előtt járnak, hanem mélyen benngyökereznek korukban, kik által legtisztábban és legteljesebben nyilvánul meg annak lelke. Népszerű volt, mert kifejez e kora világfelfogását. És ez egyúttal hatásának oka is. Hatott, mert csak hangot adott a társadalomban már meglévő, de még néma világfelfogásnak. Művein keresztül ismert önönmagára az egyes ember. Mint Rousseau a XVIII-ik század embereinek, miként Oswald Spengler a háború utáni tragikus Európának legmonumentálisabb kifejezője, úgy volt Anatole France a háborút megelőző korszak világvárosi emberének megszólaltatója. Önála már a nagyvárosi ember világfelfogásának hangját halljuk, ki elszakadva sok mindentől, létének gyökereitől, a civilizációba hanyatló kultúrák jelensége. France ennek az embertípusnak *representative man*-je s őt jellemezve jellemezzük egyúttal korának nagyvárosi emberét is. De itt vigyáznunk kell arra, nehogy abba a hibába essünk, hogy olyan vonásokat is tulajdonítsunk a mai embernek, melyek csak France-ot illetik. E veszedelmen keresztül segít minket az, hogy a kor szelleméről van már egy előzőleg megalkotott fogalmunk — hiszen enélkül feladatunk megoldhatatlan lenne — és France műveiben ennek a fogalomnak csak tisztultabb és teljesebb tartalmát kapjuk. Hasonló ő ahhoz az erős fénysugárhoz, mely keresztülhatolva az üveglemezen, tisztábban és élesebben vetíti elének a lemez rajzát és színeit.

Milyen álláspontot foglal el France és vele együtt a nagyvárosi ember az étellel, a kultúra ériekéivel szemben? Röviden, mi a lényege világfelfogásuknak? Ami első pillantásra szembeszökő, az, hogy France gyakran a legellentmondóbb elveket hirdeti és célunk a csalóka és változó e fölszíne mögött megialálni a változatlant. De világfölfogásának épen ez az elvtelenség a lényege, ő a szkeptikus, ki nem áll szilárd ponton, hanem lebeg a dolgok fölött. A tagadó tagadásával állít is már valamit, de France nem tagad, hanem csak sorra veszi az értékeket; az emberi alkotásokat és kimutatja, hogy mindegyik üres. France szkepticizmusa és iróniája a hanyatló kultúra egyik tipikus jelensége. Nagy múlt áll mögötte és ez óvatosságra inti. Az emberiség annyi sok dologban hitt, amiről a történelem kimutatta, hogy tévedés, egy hitnek, egy fölfogásnak sem szabad tehát magunkat teljesen odaadni! Ez egyúttal a világvárosi embernek attitűdje is, ki elszakadva a természettől, a hittől, nem oldódik fel egy egységesebb világfelfogásban — mint a kultúrák embere —, hanem fölényesen tekint le az emberi élet nagy értékeire, a vallásra, a tudományra, a művészetre, az államra. Fölényesen tekint le reájuk, nem akar, de nem is tud már hinni ezekben. Vallástalan, de másban a vallásos érzést a szentimentalizmus bizonyos érzésével tiszteli. A vallásos hittel szemben elfoglalt ezt az álláspontot megkapjuk France-ban, aki sokszor dolgozta fel a középkori legendákat, de olvasva történeteit, lehetetlen nem érezni, hogy ő már nem a hívó, hanem az esztéta szemével nézi őket.

A civilizációk emberéből hiányzik a hit, épen ezért nem alkotó, csak bíráló. Nem hisz a vallásban, de a tudományban sem. A tudomány a dolgok igazi lényegéről nem mond semmit, csak a dolgok közötti összefüggésre tanít minket. A művész, a nagy rendszeralkotó filozófus a kultúrák embere — a dilettáns a civilizációé. A dilettantizmusban kell keresnünk France írói egyéniségének döntő vonását. Tág intelligenciájával át akarja fogni az egész emberi életet, kíváncsi érdeklődéssel járja az eszmék birodalmát, érdeklődik, de már nem hisz. Nem oldódik fel egyikben sem, de kíváncsian forgatja őket, gyönyörködik bennük és már nem az igazság, hanem a szépség mértékét alkalmazza.

France hatása romboló volt, de romboló volt kora is. Ő, ki mélyen bentgyökerezett korában, azokhoz a növényekhez hasonlítható, melyek a mocsári talajból felszálló bomló anyagokat színek és illatok kábító pompájában virágoztaták ki.

Torma Domokos.

AZ ÉRTELMISÉG VÁLSÁGA.

A MAI, túlságosan differenciált és folytonos mozgásban lévő társadalmat *zárkózásra* tagolni háládatlan, sőt a legtöbbször egyszersmind tudománytalan művelet, mert az elkerülhetetlen pontatlanság mellett többnyire erőszakos és durva általánosításokat is kíván. Ezért szándékosan kerülöm a társadalom vizsgálandó rétegeinek megjelölésénél az értelmiségi osztály fogalmát, amely épen olyan bizonytalan, határaiban épen oly elmosódó, mint az, amelynek magasabb műveltségű részét teszi: a középosztály fogalma. A társadalom heterogén tömegeinek vizsgálásánál épen ezért célszerűbb a megfigyelés eszközeihez, a statisztikai terminológiához alkalmazkodni, így legalább nem kell azokat az egyszerűsítéseket, általánosításokat és önkényes elhatárolásokat, lényegükben abstrahálásait, amelyeket már a statisztikai tömegek is magukban foglalnak, a valóság további kárára újabb abstrakciókkal tetézni.

Mégsem használhatom változtatás nélkül a statisztikai kifejezést. A statisztikus a *foglalkozások* egy nemét nevezi értelmiségnek, azt, amely jobbára szellemi munka és az eleminél magasabbfokú iskolázottságot kíván. Én ellenben egy több rétegű, de magasabb műveltsége révén egy kalap alá fogható *embercsoport* válságát kívánom megvilágítani, olyan társadalmi helyzetrajz útján, amelyben nem a foglalkozások (tehát a társadalmi mechanizmus) fognak, mint a válság lényeges oka, kidomborodni, hanem az embercsoportok műveltségre törő ösztöne, amint a társadalom adott helyzetével összeütközésbe jutott. A műveltség fokmérőjéül *az iskolázottság kategóriái* szolgálnak. Egyetlen népnek sincs (a németet sem véve ki) olyan körültekintő statisztikai tájékozottsága műveltség felől, mint amilyennel mi rendelkezünk. Az 1920. évi népszámlálás ide vágó eredményei már feldolgoztattak s egy rövid közlemény már jelezte is a főeredményeket.¹⁾ A foglalkozási statisztika adatai, sajnos, még nem állanak rendelkezésre s így helyzetképünk sok tekintetben hiányos lesz, de mégsem annyira, hogy nemzetünk e súlyos problémáját lényegében meg ne vizsgálhatná.

Az értelmiség nehéz helyzete *nem mai keletű*, jelentkezett az már a háború kitörése előtt is. Általában gazdasági jelenségnek szokták felfogni s azzal magyarázzák, hogy a középosztály, mint a nagytőke és a szervezett munkásság két malomköve közé szorult társadalmi réteg megörlődik, pusztul. Ez a magyarázat azonban, amennyire találó a tömegcikket termelő kisiparos-ság sorvadására, ép olyan semmitmondó az értelmiségre nézve, amelynek

¹⁾ Mozolovszky Sándor cikke a Magyar Statisztikai Szemle 1924. évi 7-8 számában.

munkáját sem a tőke, sem a munkásosztály nem nélkülözheti. A materiális társadalommagyarázat itt kátyúba jut. Szempontjai nem elegendők az okok felderítésére. Azokban az államokban, amelyekben a nemzet anyagi és szellemi fejlődése valami okból nem történhetett *arányosan*, zavarok, rendellenességek támadtak, amelyek rendszerint az értelmiségnek, a társadalom e legérzékenyebb és az egyenletes fejlődést, mint létfeltételét kívánó kis rétegének ártottak meg legelső sorban,

A mi értelmiségünk egészséges fejlődését kezdettől fogva káros befolyások zavarják. Már a megindulás beteg tüneteket mutat s nem a természetes fejlődés (tüneteit). A múlt század derekán, amikor az értelmiség még csaknem teljesen a hivatalnoki, papi és tanítói karból és az ú. n. szabad foglalkozásokból (ügyvéd, orvos stb.) állott, a birtokát vesztett magyar úri osztály mint lelkétől és hagyományaitól idegen örökségbe, a cseh-német szellemű hivatalokba húzódott. A várost, amely jó sokáig idegen volt lelkétől, mintha csak szállva volna benne, nem érezte otthonának. A városi elem jobbára német, majd mind jobban beözönlít a zsidóság. Amazzal még érintkezett valahogy, hiszen erkölcsaik és konzervatív felfogásuk összhangzó volt; ezektől távol tartotta magát. Így a magyar értelmiség egész a század végéig bizonyos *arisztokratikus ízt* őrzött meg, amelyhez az új polgári és zsidó értelmiség is igyekezett hasonlítani. A diploma és a közhivatal, mint az úri élet elengedhetetlen kellékei a pályakereső fiatalságot is egészen a háború végéig elbűvölték. Ez a mentalitás a dogma erejével rendelkezett.

A század elején új mozzanatok is hatottak. A nemzet, mely gazdasági téren nagyot haladt, erejének érzetében mind kevésbé tudott belehelyezkedni a monarchia nyújtotta merev keretekbe. A nemzetiségi kérdés és ennek a demokratikus korszellemmel való tragikus összeütközése (választójog), a nemzeti eszme és az idegen szellemű hadseregért hozott erőfeszítések *közjogi küzdelmekbe* sodorják a nemzetet. A magyar értelmiség, amelynek minden tagja teljes nemzeti öntudatot hordoz magában, tisztán a közügyek színjátékára fordítja figyelmét s nem veszi észre, hogy a belső zavarok, a törvényhozás munkaképtelensége, a sztrájkok és mindaz, ami a gazdasági életben zökkenést és drágulást idéz elő, első sorban az ő fix fizetését, vagy ha szabad pályán van, az ő klientéláját gyengíti. A közben hatalmasat lendült kereskedelem és ipar is kívül esik érdeklődése körén s ott új értelmiség támadt, amely már nem a nemzet egyetemes érdekeinek, hanem a saját anyagi érdekének szenvedélyes reprezentánsa s amely mindenütt, ahol nagyobb tömeget alkot, bizonyos hangsúlyosan nemzeti vagy burkoltan nemzetközi jelszavak mögött olyan kultúrát fejt ki, amely a magyar lélektől, mind a felfogástól, mind az erkölcstől, mind pedig az ízléstől idegen. Az új faj erőre kapott, mielőtt a régi kidőlt volna. A *diplomakereső* magyar értelmiséget most már a városban is az ínség fenyegeti s a világháború vesztével az állam, a menekült tisztviselők tízezreivel megterhelt állam sem tud többé rajtuk segíteni. A kenyeret ugyan sokáig senkitől sem vonja meg, de mind kisebb szeleteket nyújt, úgy hogy végre a magasállású közhivatalnok létfenntartását sem biztosítja.

A háború, amely a javakat nem kevésbé pusztította, mint a magyar értelmiség drága vérének, úgyszintén a menekültek ideözönlése nem előidézői léhát, csak betetőzői az értelmiséget régóta senyvesztő válságnak. A magyar

értelmiség *irreálisan beállított értékelés* iránytűje mellett fejlődött és sokasodott s amikor az ország katasztrófája rávilágított az iránytű deklinációjára, már késő volt, a hajó zátonyra futott és léket kapott s amelyik része kiáll a vízből, oda már nem férhetni, azt megszállva tartják a korábban érkezettek.

Lássuk azonban a helyzetet a számok világánál.

A középfokú és magasabb iskolázottságnak *négy fokozatát* állapította meg a statisztika. Csonka-Magyarországon 1920 december 31.-én, tehát olyan időpontban, amikor a menekülés háromnegyed részében már megtörtént, 640.025 olyan egyén volt itt, aki legalább is *négy* középiskolát (gimnázium, reáliskola, leány-középiskola) vagy középfokú iskolát (polgári, ipari szakiskola) végzett. Azoknak a száma, akik ezen felül is végeztek legalább *két* osztályt, tehát aki *hat* közép- vagy középfokú iskolai osztályt (ehhez most már képzőintézetek, kereskedelmi iskola s egyéb szakiskolák is tartoznak) végeztek el, ugyanakkor 281.994 volt. A *nyolc* osztályt végeztek (akik közé a (kereskedelmi érettségítetteik is felvétettek) 209.826-an, a *főiskolát végeztek* pedig már csak 73.475-en voltak.

Hogy sok-e vagy kevés egy bizonyos tömege az értelmiségnek, az mindig attól függ, hogy az a társadalmi test, nemzet, amely azt magából kitermelte, elérte-e vagy túl is haladta a fejlődésnek azt a fokát, amely az értelmiségnek *épen akkora* tömegét gazdasági és szellemi életszükségletéi végzésére igényli. Hogy a csonka ország ma hány ezer értelmiségi egyént alkalmaz, azt nem tudjuk, de e szám nem is mutatna semmit, hiszen tudjuk, hogy a válság legsúlyosabb tünete nem a munkanélküliség, hanem a dolgozók létminimumának hiánya. Az 1910. évet azonban, amelyből ismerjük az integer Magyarország foglalkozási statisztikáját, olyannak tekinthetjük, mint amely az értelmiség megélhetését, ha hanyatló tendenciával is, de még biztosította. Azóta lényegesebb fejlődésről nem beszélhetünk, hiszen ami a háború kitöréséig történt, azt súlyosan lerontotta a háború s ami kis fejlődés az utolsó években észlelhető, az egészen részleges és országos viszonylatban teljesen jelentéktelen. A lakosság számának 5%-os emelkedése sem jelent erőgyarapodást, mert főleg a menekülésnek tudható be, amely igen egyoldalú népréteget sodort ide s ezzel szemben áll a munkabíró korosztály nagy háborús elvesztése. A nemzet mai fejlettsége tehát nem kíván számbavehetőleg nagyobb értelmiségi munkást, mint az 1910-iki.

A magyar anyaország legalább 4 középiskolát végzett népességéből az 1910. évi létszám szerint 63%, kerek számban 423.000 volt a kereső, vagyis a 18 milliós országban a kereső népesség 5.4%-a rendelkezett ezzel az iskolázottsággal. Ez természetesen nem volt mind értelmiségi pályán működő alkalmazott, egy részük önálló gazda, iparos vagy (kereskedő volt, másik részük mint nyugdíjas vagy szabad foglalkozást űző esett kívül az értelmiségi foglalkozások körén. Ezek együttes száma 110.000, vagyis a 4 középiskolát végzett *kereső* népességnek 74%-a működött értelmiségi pályán. Ez abszolút számban 313.000 volt. Az értelmiségi pályán működők összes száma pedig a foglalkozási statisztika szerint 310.000.

Az 1920. évi népszámlálás 640.025 legalább 4 középiskolát végzett egyént talált a csonkaországban. Ez a fenti arány szerint 403.215 kereső, 298.000 értelmiségi pályán működő egyénnek felel meg. Minthogy pedig az ország népes-

ségének csak 41.7%-át tartottuk meg, az értelmiségi pályákon működött egyének 95%-át a csonka ország állama, ipara és kereskedelme nem alkalmazhatja a régi feltételek mellett.

E kétségtelen hypertrophiát érdemes lesz részletesebben is vázolni. A tízenötéven felüli népesség műveltsége az 1910. és 1920. évi népszámlálás szerint így alakult:

Terület, év	A 15 éven felüli népesség száma	l e g a l á b b			főiskolát végzett
		4	6	8	
		középfiskolát végzett			
Az anyaországban 1910-ben	11,813.555	673.139	340.236	251.534	?
A mai területen 1910-ben	4,963.226	369.300	190.500	141.500	?
„ „ „ 1920-ban	5,536.588	640.025	281.994	209.826	73.475
Ugyanez a 15 éven felüli népesség %-ában					
Az anyaországban 1910-ben	—	5.7	2.9	2.1	—
A mai területen 1910-ben	—	7.4	3.8	2.8	—
„ „ „ 1920-ban	—	11.5	5.1	3.5	1.3

A táblázat második sora szemlélteti azt a közismert tényt, hogy a megcsonkítás után az ország műveltebb része maradt birtokunkban. Ezt nem csak Budapest magyarázza, hanem a Dunántúl is, amely a török hódoltság óta állandóan kezében tartja a kulturális vezetőserepet. Ez a dunántúli fölény nem volna baj, hiszen a nivellálódás folyamata ma közelebb van a megvalósulás lehetőségéhez, mint az ország épsége idején. Budapest azonban, a 20 milliós országhoz szabott főváros a maga nagy bürokratikus, hitelélet, ipari és kereskedelmi berendezkedésével akkor is akuttá tette volna az értelmiség válságát, ha létszámát egyetlen menekült sem növelte volna. Hogy a menekülés, az értelmiség ide tódulása a baj-t tetemesen súlyosbította, az kétségtelen. A numerikus rossz hatást azonban minőségbeli értéktöbblettel tudta ellensúlyozni.

Kitűnik az is, hogy noha az alacsonyabb iskolázottság rétegében (főleg az iskolába járók számának emelkedése miatt) nagyobb fokú az iskolázottak szaporodása, nagyjában mégis egyenletesnek mondható, helyesebben az egész vonalon ugrásszerűnek. A fenti számok, a középfokú iskolák rohamos fejlődése s a főiskolák statisztikája kétségtelenné teszik, hogy az alsóbb (négyosztályos) kategóriában már túl is haladtuk, a magasabb végzettségre nézve pedig igen rövid idő alatt el fogjuk érni a történelmi Magyarország értelmiségi létszámát. Az ország területe 67.2%-ának és népessége 58.3%-ának elvesztése után ez kétségkívül messze túlhaladja az egészséges fejlődés határait.

Hogy a tünet pathologikus, az rögtön szembeszökik, ha az iskolázottak területi elhelyezkedését nézzük. A városok mindenütt az értelmiség természetes gyűjtőmedencéi, ezt a városok és falvak functionális rendeltetése szükségképpen hozza magával. A városok hiánya nagy baj, mert kedvezőtlen települési viszonyok mellett a nép kulturális fejlődését teljesen lehetetlenné teheti. De a túlságba vitt városfejlesztés ugyanezzel a bajjal fenyeget. Még a leg-

nagyobb város kulturális hatása is aránylag szűk körre terjed (Budapesté pl. 20—25 kilométer sugarú körzetre) s ha bizonyos tekintetben ezen túl is beszélhetünk kulturális hatásáról, ez már csak közvetett hatás és a perifériák felé fokozatosan csökken.²⁾ Ha a mammut-városok az intelligenciát a vidékről túlságosan lefölközik, a vidék polgárisulásának folyamata megakad. Budapest rohamos fejlődése mindaddig, míg az a vidéki városok fejlődésével hasonló ütemű volt, nem rejtett magában veszedelmet. A századfordulónál azonban a fejlődés kezd aránytalan lenni. Mikor azután az új határok a fővárostól 28 kilométernyire annak egész északi régióját elszakították s Pozsony, Komárom, Léva, Losonc, Kassa, Szatmárnémeti, Nagykároly, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Szabadka, Zombor elszakításával határterületünk kétharmad részét fosztották meg természetes művelődési központjától, Budapest vonzóereje és kulturális túltermelése nemzeti szempontból katasztrofálissá súlyosodott. Az 1920. évi adatok szerint az értelmiség így helyezkedett el:

	A lakosok száma	a 4,	a 6,	a 8	a főiskolát	a legalább 4 középiskolát
		középiskolát végzettek ezre			végzettek ezre	
Budapesten	928.996	140·8	34·3	62·0	36·3	273·4
a többi törvényhat. városban .	610.591	49·9	9·7	16·2	8·8	84·6
a rt. városokban	1,039.613	58·9	11·5	20·6	10·9	101·9
a községekben	5,400.943	108·4	16·7	37·5	17·5	180·1
a fentiek százalékában:						
{ a városokban	32·2	71·9	76·9	73·8	76·1	71·9
{ a községekben	67·8	28·1	23·1	26·2	23·9	28·1
ebből Budapesten	11·6	42·7	47·5	46·8	49·3	42·7

Az ország értelmiségének tehát 42.7%-a a fővárosban lakik. A helyzet a valóságban még súlyosabb. Ha a főváros közvetlen közelében lévő, annak kiegészítő részét alkotó városok és községek értelmiségét is a fővároséhoz számítjuk, kiderül, hogy Budapest ma már az ország értelmiségének *felét* foglalja magában. Itt száz lélek közül 29 végzett legalább 4 középiskolát, a vidéken csak 4—5, a falvakban legfőlebb 2—3. Diplomás ember meg már alig akad faluhelyen. A nép nagy tömegében magára van hagyva.

Az a más országokban is többé-kevésbé észlelhető jelenséget, hogy a falu és város között (helyesebben az őstermelő és a városi fogyasztó között) az ellentét kiéleződött, nem csak az értelmiségnek a falutól való elszakadása és a falu elhanyagolása okozza. Van ennek — legalább nálunk — egyéb oka is: az intelligencia *minőségbeli* átalakulása, fejlődésének új irányai. A magyar értelmiségi osztály arculata az utolsó negyedszázadban a felismerhetetlenségig elváltozott. A fentebb vázolt arisztokratikus szellemű hivatalnokosztály ma már a múlté. A változást nehéz számokkal érzékeltetni, de talán kézzelfogható

²⁾ Ladánybene községben, Budapesttől 45 km.-nyire a lakosság többsége analfabéta. Ugyanily távolságban Tápíószele szőlőtelepén 1920-ban 435 tanköteles gyermekkel 2 tanító foglalkozott.

és alapvető realitásul szolgálhat a nők térfoglalásának és az új intelligencia: a zsidók számaránya alakulásának ismertetése.

A csonka ország területén a két utolsó népszámlálás szerint

	legalább 4 középiskolát végzett				legalább 8 középiskolát végzett			
	nem izraelita		izraelita		nem izraelita		izraelita	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
1910-ben	156.400	100.900	65.700	46.300	85.500	18.000	32.500	5.500
1920-ban	257.729	214.356	87.476	80.464	127.226	33.518	40.273	8.809
a növekedés %-a	64·7	112·4	33·1	73·7	49·9	86·2	23·9	60·1
a fent megjelölt férfi és női népesség 15 éven felüli részé- nek % a	10·4	7·9	50·6	42·6	—	—	—	—
a 20 éven felüli rész %-a	—	—	—	—	6·1	1·4	27·1	5·4

Noha az ide menekült értelmiség között nyilván kisebb volt a nők aránya, mint az itteni értelmiség között, a nők rohamos előnyomulása az egész vonalon észlelhető. Az olcsóbb női munkaerő tömeges alkalmazása a háborúban kezdődött. Szükség volt rá. A háború alatt a férjhezmenetel esélyeinek leromlása miatt a leányokat életösztönük az iskolákba, majd a hivatalszobákba hajtotta. Ebből később szomorú circulus vitiosus támadt, mert a nők elhelyezkedése a hivatalokban s más értelmiségi pályákon nem utolsó sorban okozta, hogy a férfiak nagy része nem tudott később megfelelően elhelyezkedni s hogy a nagy munkakinálat mellett teljesen leromlott fizetésű állásbanlevők sem mernek többé családalapításra gondolni. A hajadonság és a legényélet a mai értelmiség újabb nemzedékének szomorú sorsa. Javulásra semmi kilátás. Előre látható azonban, hogy ez is a magyar szellemű intelligencia lealkonyodását sietteti.

Táblázatunk a két nem kulturális nivellálódásának folyamatát is mutatja. Amilyen öröndetes jelenség volna ez fejlődő gazdasági élet és emelkedő tisztviselői életszínvonal idején, éppen olyan aggasztó ma. Nemcsak, mint fentebb érintettem, a női hivatás és a jövő nemzedék szempontjából, hanem azért is, mert az individuális lelkialkatú női lélek csak kivételesen jó tisztviselőnek, tehát azt jelenti, hogy a társadalom a gyengébb, de olcsóbb eszközökhöz nyúl.

Az alacsonyabb (4 osztályos) kategória duzzadása nagyobb a magasabbénál. Ez természetes jelenség, mely egyszersmind arra is mutat, hogy a középiskolák népesedése mellett végre a polgári iskolák is nekilendültek. A polgári iskolák ma már kétszer olyan népesekek, mint a középiskolák alsó tagozata. Ma 75.000 tanuló jár a polgári fiú- és leányiskolákba. Ekkora tömeg semmi szín alatt sem remélheti többé, hogy többségében értelmiségi pályán helyezkedhetik. A polgári fiúiskolára nézve elkövetkezett az az idő, amikor végre fel kell ismernie azt a hivatását, amire Eötvös megalkotta, hogy magasabbfokú népiskola legyen. A leányiskoláknál a helyzet lényegesen különböző, noha a múlthoz képest itt is észlelhető (a leány-középiskolák miatt) a szülők társadalmi színvonalának némi sülyedése. Az értelmiségi pályán működők gyermekei a polgári leányiskolák növendékei között az utolsó 10 év alatt 31.6%-ról 23.5%-ra esett. A kisiparosok, kiskereskedők leányai ma már többségben van-

nak a polgári leányiskolában (31.2%) az értelmiségiek felett, az őstermelés alacsonyabb rétegei azonban nem végeztetnek leányaikkal polgári iskolát (mindössze 6—7%-a a tanulóknak). A fiúk javarésze a kisiparosok, altisztek és munkások gyermekei (47.3%), az értelmiség (13%) és a kereskedő osztály gyermekei (10.8%) már nem keresik ezt az iskolát. Sajnos, a polgári iskola fellendülése ismét csak városi kultúrát termel. A kisebb őstermelő népesség gyermekei itt a többi iskolához képest mégis jelentékenyebb számban található fel (13.1%). A városi kispolgárság tehát már megtalálta nagyobb műveltséget adó iskoláját, amely nem ragadja őt ki szükségképen a termelő munka köréből. Hol van azonban az értelmiség olyan iskolája, amely fölöslegét a termelő munka körébe vezethetné?

A középiskola bizonyára nem az. Itt a fiúk fele, a leányoknak körülbelül $\frac{7}{10}$ része az értelmiségből kerül ki, a többi túlnyomó részben olyan rétegből, amely a tágabb értelemben vett értelmiség kapuját döngeti. Az őstermelők nagy tömegei (a lakosság $\frac{7}{10}$ része) a fiúknál 15.3, a leányoknál 7.8%-kal szerepel, ami a középosztály kiegészülésénél a *legmagyarabb népréteg abszenciáját* jelenti. E pár százalékban is elenyésző a nagy többségnek: a 10 holdon aluli birtokosoknak s egyéb őstermelő kisexisztenciáknak képviselője (fiúknál 4.2, leányoknál 2%). A jövőendő magyar értelmiséget tehát nem a kiválogatódás, nem ethnikai tényezők, hanem a társadalmi presztizs megtartásának ösztöne mellett a vagyoni helyzet és a középiskolák elhelyeztettsége determinálja. Innen van pl., hogy a kereskedelem és közlekedés $\frac{1}{14}$ helyett $\frac{1}{4}$ részét adja az értelmiségnek. A tisztviselő osztály és a régi értelmiség már nem bírja a versenyt a feltörekvő új réteggel s ha arányszámát eddig épen hogy megtartotta, annak az az oka, hogy az elmaradókat egyelőre a menekültek özöne pótolta. A középiskoláknál három tünet aggasztó. Az első kettő az itt elmondottakból következik: a tökéletlen és egyoldalú kiválogatódás és a nemzeti szellemű, fajtánk képességeit rejtő néprétegek háttérbeszorulása és teljes kintrekedése. A harmadik a túltermelés. Míg az anyaországban 1912/13. tanévben 75.221 fiú járt középiskolába, addig 1922/23-ban 46.770, vagyis legalább 40%-kal több, mint amennyit a csonka ország lélekszáma a fejlődés figyelembevételével mellett is megokolna. Vájjon lehet-e ezen beavatkozás útján segíteni?

A nemzet magasabb kulturális fejlődésében a be nem avatkozás elve hosszú időn át feltétlenül érvényesült. Ez az elv helyes is mindaddig, amíg a társadalom ösztönei egészségesen működnek, amíg a tömegek társadalmi konvulziók következtében el nem veszítik tájékozódó képességüket. A beavatkozás odiózus és eddig ismert formáiban olyan tág kaput nyit a visszaéléseknek, hogy a túltermelés miatt amúgy is deklasszifikálódott iskolák eredményes munkáját veszélyeztetné. Egyik legsúlyosabb kultúrpolitikai problémánk.

A felduzzadt és összetételében a nemzet társadalmi alkotától teljesen elütő értelmiség belső meghasonlottságát ma a zsidók térfoglalása okozza. Fenti táblázatunk a legjellemzőbb számadatokban mutatja be ennek mértékét. Hogy utolsó évtizedbeli elölnyomulásuk nem mutatja oly nagy hányad beérkezését, mint az a nem zsidóknál látható, annak két oka van. Az egyik az, hogy a menekültek ez utóbbiak értelmiségét növelték túlnyomó részben. A másik ok mélyebben rejlő s a zsidókérdés alapjait érinti. A zsidók és a lakosság többi része között minden párhuzam hamis. A zsidóság több mint vallás, de a nem-

zetiségnél (alsó néprétegek hiányában) kevesebb s így mind a kettőtől elütő természetű. Azokkal tehát nem is hasonlítható össze a nélkül, hogy ne torz és igazságtalan eredményre jussunk. A zsidóság nem *szövődik* bele egyik társadalmi rétegbe sem, mert belső kohéziója erősebb, semhogy a társadalmi osztályokba való *beilleszkedésnél* tovább mehetne. Örökségképen birtokában vannak az emelkedéshez szükséges diszpozíciók. így tehát mind helyzete, mind lelki alkata a befogadó népénél nagyobb mozgékonytágot biztosít számára. Innen van a jogi korlátok ledőlése után mindenhol tapasztalt páratlanul előnyös elhelyezkedése és ettől elválaszthatatlan kulturális fölénye. Kísérő tünete ennek a zsidóság városba tömörülése. Az utolsó évtizedekben a *városi* zsidóság (egy negyedről) az egész zsidóság három negyedére emelkedett. Ezzel együtt jár a városok és az értelmiség lelki átalakulása, mert az előző generációban magyarajkúvá vált zsidóság előbb került be a városba, hogysen a magyar vidéken *maradandó* hatású asszimiláción mehetett volna keresztül. A tömörülés, mondhatni, külön kultúra kifejtésére vezetett s ezzel a város és az intelligencia lelki megoszlása, sőt a vezető szerephez jutott zsidó intelligencia hatása alatt a régi értelmiség belső meghasonlása szomorú valósággá lett. A háború és a forradalmak után egy pillanatig eldöntetlen volt, hogy a vezetőszerepet melyik fél ragadja kezébe. Az erőviszonyok az új értelmiségnek kedveztek. Városbaözönlése gyorsabb ütemű lett s iskolázottsága közeledik a teljesség felé. A zsidók tizenöt éven felüli rétege 50%-ban bejutott az értelmiség tágabb klasszisába s ez ma már majdnem hiánytalan iskolázottságot jelent. Ma a zsidóság már kisebb százalékban nélkülözi a középfokú iskolát, mint ahány százalékban a népiskolát a nem zsidók gyermekei. A felszínig emelkedtek, érvényesülésüknek csak számuk szab határt.

A középiskola felső tagozata, amely már végérvényesen eljegyzi az ifjút az értelmiségi munkakörrel, túltermelés esetén már a szellemi proletariátust növeli, ami ép oly káros az értelmiségre, mint amilyen veszedelmes az államra nézve. Még nagyobb baj, ha a főiskolák is ugyanezt teszik. Nem tudom a főiskolai *végzettségűek* számát régebbi adatokkal szembeállítani, azonban a *főiskolai hallgatók* száma ismeretes. A háború előtt az egyetemeken egészségtelen létszámingadozások voltak s ezért célszerűbbnek látszott a háború előtti évek átlagos számával vetni egybe a háború utáni (1922/23. tanév II. féléve) adatokat. Nem az egyes főiskolák népessége, hanem a tudományszakok hallgatóinak száma mutatja a fennálló irányzatot. A háború előtti átlagon és az 1922/23. évi létszámon kívül közlöm az emelkedés vagy csökkenés mértékét a régebbi létszám %-ában. Az arányszámok mérlegelésénél tudni kell, hogy a háború előtti szám a nagy Magyarország igényeit kívánta kielégíteni s hogy az arányszám a megszállt területről jött hallgatók (összesen 1655) *nélkül* számitattott ki.

		háboru előtt	1922/23	
Hittudományi	hallgató	2000	796	— 63·1
Jogtudományi	„	6500	4348	— 34·4
Orvostudományi	„	3500	5039	+ 30·0
Bölcsészeti	„	1500	1403	— 12·2
Gyógyszerészeti	„	440	433	— 15·9
Közgazdaságtudományi	„	—	2308	—
Műegyetemi	„	2200	4048	+ 64·6
Állatorvostani	„	200	285	+ 23·0
Bányászati-erdészeti	„	400	342	— 32·2
Gazdasági akadémiai	„	400	1164	+ 161·7
Képzőművészeti	„	350	360	— 4·0
Polgári iskola tanári és tanárnői	„	—	187	—
Összesen:		17500	20703	+ 10·8

Több tehát a főiskolai hallgató a csonka hazában, mint az anyaországban volt a háború előtt. Társadalmi összetétele nagyjában megegyezik a háború előttiével, a többség most is az értelmiség gyermekeiből ikerül ki. A nép széles rétegei, a kis egzisztenciák gyermekei itt már igen csekély töredék. Az östermelők hányada 104% ugyan, azonban a 10 holdon felüli birtokosok gyermekei miatt, akikről tudjuk, hogy a középiskolánál is ötszörösen felülmúlták a törpebirtokosok, cselédek stb. *népes* csoportját. Ez azért fontos, mert a nagy falusi tömegeknek az intelligenciától való távortartása az egyik oka annak, hogy az értelmiség magyar karaktere annyira meggyengült.

A főiskolák túltermelését nem kell bizonyítani. Érdekes, hogy az 1920: XXV. t.-c., az ú. n. numerus clausus törvény nem tudta a hallgatók számát mérsékelni. A múlt tanévben ugyan csökkent a létszám (17.200), azonban a háborús mulasztások pótlásának lezajlása után is még mindig nagyobb, mint volt az integer Magyarországon. A zsidó hallgatók számát csökkentette ugyan e törvény, azonban az átlagos 11.3% mellett egyes tudományzokon (orvosi) a 18.7%-ot (sőt a pécsi egyetemen a 48.7%-ot) is elérték. A numerus clausus csak ideiglenes intézkedésnek tekinthető s mint ilyen is csak félrendszabály. A középiskola felső osztályai és a főiskolák között annál kevésbé lehet ilyen szakadék, mert a két intézmény ugyanazt a kóros tünetet mutatja: mind a kettő túlprodukción végez egyoldalú városi kiválogatódás irányában. E bajokon, úgy hiszem, nem a numerus clausus-sal, hanem a tanulmányi rend és a minősítési rendszer gyökeres reformja útján lehetne segíteni.

Az értelmiségnek társadalmi súlya nem lehet, munkájának anyagi megbecsülése nem várható addig, amíg a belső meghasonlás erjedő folyamatában él s ereje céltudatos kifejtésére képtelen, Meghasonlása két irányú: egyrészt nincs önbizalma s érdekeit, amelyekről pedig tudja, hogy a nemzet egyetemes érdekeivel függenek össze, nem tudja határozottsággal és öntudatos egyértelműséggel érvényesíteni. Sokkal heterogénebb s még a közös származás kötelékein belül is sokkal közönyösebb, semhogy az új értelmiséggel szemben, amely a jövedelmezőbb helyeket szállotta meg, versenyre kelhetne. Lelki egysége csak akkor lesz meg, ha az értelmiség egy harmadát tevő disszidens réteg nem

tudja többé befolyással pótolni azt, amit a többség hiánya jelent. Ehhez pedig a nagy erőrezervoárnak megnyitása, a nép tehetséges fiainak az értelmiségbe való felvétele szükséges. Csak így szűnhetik meg az orosz viszonyokra emlékeztető szakadék az értelmiség és a parasztosztály között, ami a másik nagy meghasonlás és a nemzet (talpraállásának igazi akadály. Szükséges, hogy tíz-tizenöt esztendő a nép alsó rétegeinek gondozására szenteljen a nemzet. Utakat építsen, iskolákat emeljen és finomítsa a nép lelkületét. Akkor a szellemi munkaalkalom is megszorodik s a saját véréből új erőt merített értelmiség erőteljesen és eredményesen élhet annak a nemzeti ideálnak, amelynek ma koldusbotra jutott, tehetetlen fanatikusa.

Szombatfalvy György.

FIGYELŐ.

Az új választások és a parlamentarizmus Angliában. Az új angol választások meglepő eredménye, amely a konzervatív pártnak biztosított csaknem hetven százalékos túlsúly ellenében a liberális pártot gyakorlatilag eltörölte a föld színéről, érdekes formában adja fel a kérdést, amellyel annyian és annyi-féle alakban vesződtek az elmúlt évek alatt: Angliában is megbukott-e a parlamentarizmus kormányzati rendszere? Mert abból a tapasztalatból szokás kiindulni, hogy a kontinensen megbukott a parlamentarizmus és e tapasztalattal szemben mindenesetre annál jelentősebbé válik az a kérdés, hogy szülőföldjén fennáll-e még. Mert a valóságban tényleg nem is igen létezett másutt. Jogosan csakis *angol* parlamentarizmusról lehet beszélni, amely merőben egyedülálló történeti fejlődés szülte és egyedül ennek a történeti fejlődésnek a menetéből érthető meg. Teljesen fölületes és hiábavaló dolog bizonyos tételeken körülírt intézmények komplexumának tekinteni a parlamentarizmust. Mert nem az a fontos, hogy minő eljárási módok és kompetenciák vagy követelmények vannak valamely szabályrendben előírva, hanem az, hogy minő szellem tölti el a valóban alkalmazott szervezési és intézkedési módokat és hogy e szellem miképen hat e módozatok megszilárdulására vagy elhalására.

Az *angol* parlamentarizmusnak épenséggel ily sajátos *szelleme* van és ez a szellem élte és tartja fenn. Másfelől ez a szellem az, amely a parlamentarizmus külsőségeinek kontinentális másolataiban úgyszólván sehol és semmikor nem volt feltalálható. Az a kérdés tehát, hogy a parlamentarizmus fennáll-e még vagy megbukott, annak a kérdésnek az eldöntésétől függ, hogy a változott történeti körülmények között él-e és hat-e még amaz erőforrás, amelyből az angol parlamentarizmus szelleme táplálkozott.

Azok, akik e kérdéssel behatóan foglalkoztak, az angol parlamentáris szerkezet lényegét, a *konzervatív* és a *liberális* párt között fennálló váltó-gazdaság tényében vélték megtalálni, Minthogy pedig az utóbbi időben úgy látszott, hogy a munkáspárt erőteljes előnyomulása át fogja törni a kétpárt-rendszer szerkezetét, minthogy továbbá a liberális párt önmagában is megszakadva rohamos hanyatlásnak indult, e tények a helyzet két ellentétes megítélésének adtak életet. Az egyik vélemény úgy szól, hogy a parlamentarizmusnak tönkre kell mennie, nemcsak azért, mert immár nem két párt van, de három, hanem azért is, mert nincs kilátás arra, hogy egységes konzervatív párttal egységes liberális párt állhasson szemben; a másik vélemény úgy szól, hogy az angol parlamentarizmust tápláló és még korántsem kimerült életerők a liberális pártot szükségkép fel fogják támasztani azért, hogy a parlamentáris szerkezet újból elláthassa természetes funkcióit.

A szillogizmus, mint tudjuk, egyedül annak köszönheti precizitását, hogy a konklúzió, tehát a remélt új ismeret a premisszában már benne van. Ennél a két okoskodásnál is így áll az eset: a következmény ahhoz igazodik, hogy az előzményekben minő álláspontot foglaltunk el. Ezek az álláspontok pedig tovább nem indokolható érzelmi alapokon nyugszanak. Aki az ú. n. haladás érdekében a parlamentarizmust eleve eltörrendőnek tartja, amaz új tényállásból azt fogja kiolvasni, hogy a parlamentarizmus a kétpárt-rendszerrel és a liberális párttal együtt elbukott; akit viszont érzelmei a liberális eszme csorbítatlan fentartásához fűznek, az a liberális párt feltámadásának szükségességét fogja a parlamentarizmus kríziséből kiolvasni.

A dolog valahogy úgy áll, mint az adomából ismert csodarabbi döntésével, a különbség csak az, hogy itt nem mindakét vitatkoznak, hanem egyiknek sincs igaza. *A liberális párt gyakorlatilag megszűnt létezni, anélkül, hogy ez magára a parlamentáris szerkezetre szükségképp végzetes hatással kellene, hogy legyen.*

Igaz, hogy a parlamentáris szerkezetnek egyik leglényegesebb momentuma a kétpárt-rendszer és hogy ebben a konzervatív párt az egyik pillér. A másikat azonban csak túlzott általánosítással nevezzük liberális pártnak,¹⁾ mert ez a másik pillér valódi nevén a *progresszív* párt. Konzervativizmus és progresszivizmus, fentartó és haladó tendencia, merőben apriorikus, *Simmel*-lel szólva: „formális“ társadalomtudományi kategóriák és merő alkalmazásai a nyugvás és a mozgás még általánosabb metafizikai dualizmusának, amelyet *Spinozá*-nak geometriai módon felállított axiómája kifogástalan tömörséggel fejez ki: „Minden test mozog vagy nyugszik.“ A modern természettudomány „kritikája azóta természetesen kimutatta, hogy ez a dualizmus a valóságban minden fokozatban relatív és a nyugvás voltaképp nem egyéb, mint a mozgás elvi határa, miképpen elvi határa a számsornak a zérus, amely azonban maga is a többivel egyenértékű szám. A valóságban ekkép a konzervatív és a progresszív elv sohasem valósul meg tisztán valaminő kizárólagos pártmegoszlás szerint. Nincs oly konzervatív párt, mely a meglévő jónak fenntartásával haladni ne akarna és nincsen oly progresszív párt, amely valamit a meglévő jóból ne kívánna fenntartani. A dolog természeténél fogva azonban a konzervatív szempont érvényesülése sokkal inkább tűnik fel a maga elvi tisztaságában, mert hiszen a mozgás szchematikájában ez a változatlanságnak és ezzel az azonosságnak a momentumát hordozza — míg másfelől a progresszív arc, mint az örök változás kifejezője, sokkal inkább eltűnik a gyakran változtatott történelmi maszkok mögött. Innen van, hogy a progresszív párt inkább szereti magát konkrét történelmi törekvéseiről nevezni, ellenben a konzervatív párt rendszerint jobban ragaszkodik az egyszer felvett névhez és kifejezetten *konzervatív*-nak is gyakrabban nevezi magát. Hiszen a konzervatív párt haladva

¹⁾ Viszont *jogos* a szembeállítás így, ha a „Konzervatív“ nevezetet is nem pusztán formális értelemben használjuk, hanem határozott politikai értékelés, pozitív tartalmú világnézeti állásfoglalás megjelölésére. (Így *Concha*, Politika. I. 124., 506. II.) Nézetünk azonban az, hogy a *parlament*i ellentét inkább formális természetű és épen innen van nagyobb történelmi rugalmassági. Viszont ki fog tűnni persze, hogy a parlamentáris szerkezet szilárdsága épen a formális ellentétnek tartalmi telítettségétől függ, ama korlátok között, amelyek a *nemzeti eszmében* rejlenek. Ezért marad meg a *formális* elemzés mellett, az *ideáltipikus* elemzés jogosultsága.

is megmaradhat fenntartónak, holott minden progresszív párt idővel szükség-kép befejezi és ezzel be is szünteti a haladást.

Ami már most sajátosan az angol pártviszonyokat illeti, itt még inkább eltakarta a valóságos relációt az a tény, hogy az angol közéletben a konzervatív elnevezés épenséggel csak a liberálissal egyidejűleg került forgalomba; azelőtt a két szembenálló párt egyfelől a *Tory*, másfelől a *Whig* nevezet viselte, e kettőt megelőzőleg pedig az első angol forradalomban keletkezett nevek, a „Gavallérok“ (Cavaliers) és a „Kerekfejűek“ (Roundheads) voltak divatban. De még az első angol forradalom elé kell visszamennünk, hogy megtaláljuk történelmi gyökereit a parlamentáris kétpárt-rendszernek.

A Magna Charta óta az angol alkotmánynak egyenrangú két szerve volt a király és a parlament. Ha bizonyos is, hogy a királyok nem mindig respektálták ezt a szigorú koordinációt, bizonyos az is, hogy az alkotmányos alaprend sérelmét csak oly uralkodónak nézték el, aki, mint Erzsébet, túltengő királyi hatalmát kifelé, a nemzet ellenségei ellen tudta fordítani. Midőn azonban a Stuartok, akik teljesen elvesztegették az angol politikának VIII. Henrik, Erzsébet, majd ismét Cromwell alatt elért nemzetközi tekintélyét, mégis megkísérelték, hogy királyi hatalmukat fölébe emeljék az alkotmányos rendnek, ezzel kérlelhetetlen harcra hívták ki maguk ellen a parlamentet és híveit. A királyi abszolútizmus radikalizmusára a Kerekfejűek a parlamenti abszolútizmus radikalizmusával válaszoltak és I. Károly gyógyíthatatlan önféjűsége csakhamar a parlament mögé állította az egész nemzetet. A Gavallérok pártja ebben a küzdelemben nem elvi alakulat, csupán a király tántoríthatatlan személyes híveinek tábora volt. Nem így a Tory! A Kerekfejűek ivadéka, a Whig határozottan progresszív szellemű pártalakulás volt: a királyi abszolútizmus reakcióis törekvéseinek ellensúlyozására a Whig párt *alkotmányreformra* törekedett s a parlamentnek iparkodott az alkotmányos túlsúlyt biztosítani. A királyi kabinet és a Whig párt ellentétes tendenciái között középúton a Tory párt képviselte a *konzervatívizmus* szellemét és az alkotmány eredeti keretei között a király és a parlament egyensúlyának megóvására törekedett. Midőn azonban II. Jakab szerencsétlen uralma alatt mindinkább nyilvánvalóvá lett, hogy a királyi hatalom minden erősítése az alkotmány rovására fog felhasználtatni, a legjellegzetesebb Tory-k: Nottingham, Danby, Seymour, Halifax, maguk is odaállottak a parlament és ezzel a nemzet oldalára.

A második forradalom azután végleg megpecsételte a parlament győzelmét, miáltal az eredeti alkotmányos ellentét a Tory és a Whig párt között elvesztette eredeti értelmét. A két párt mindazonáltal egy ideig még fennmaradt, de a Whig most már úgyszólván az egész nemzetet s a Tory pusztán a Stuart-háznak személyes híveit és a politikai elégületlenek örökké ellenzéki csoportját jelentette. A Stuart-ok restaurálásának veszedelme azonban gyorsan oszlott szét és ugyanily mértékben változott át ismét a pártellentét természetére. A nemzeti élet középpontjában immár tényleg egyedül állott a parlament, amelynek a királyi kormánya által maga is csak egyik tényezője lett. A Hannover-ház tagjai nem is gondolhattak arra, hogy az alkotmány új helyzetével királyi tekintélyüket ellentétbe helyezték, ment hiszen trónjuk szilárd-sága épenséggel az új alkotmányos helyzet és ebben a parlament túlsúlyának

pilléreire nyugodott. A királyi hatalom helyett ezért a kormány és tehát annak élén álló első miniszter került az új ellentét gyújtópontjába. És ebben az átmenetben az angol közéletet veszedelmes kátyú fenyegette. A régi elvi ellentét megszűnve és új még nem alakulván ki, a parlamenti politikai harc személyek közötti ellentétek körül kezdett hullámszani. Az új alkotmányos helyzet egyéni ambíciók érvényesülését csakis a parlament többségének erejével engedte meg. Ez a parlamenti többség azonban a régi elvi ellentét elhalása és a parlamentnek az új helyzetben elfoglalt korlátlanága, tényleges szuverenitása folytán, az elvtelenség posványaiában, a legalantasabb egyéni érdekek zsákmányává alacsonyodott le. Anglia szerencséje, hogy ebben a veszedelmes pillanatban oly államférfiakat vetett fel tehetségük, becsvágyuk és törhetetlen akaraterejük a parlamenti harcokban, akik a maguk érvényesülését a nemzet létszükségleteivel és felvirágoztatásának feladataival össze tudták egyeztetni és egyéni tisztaságuk megóvása melleit sem riadtak vissza attól, hogy a szükséges parlamenti pozíciót oly eszközökkel szerezzék meg, aminők éppen rendelkezésre állottak. Így lett a parlamenti (korrupció²) nélkülözhetetlen eszköze ama „felvilágosodott abszolutizmusának, amelyet Angliában ekkép nem kellett a nemzeti képviselő eszméjének rovására gyakorolni. Természetesen egy ily rendszer, amely esetleges egyéni képességeikre volt ekkép alapítva, nem lehetett tartós biztosítéka a nemzet boldogulásának- és valóban a korlátolt és önféjű George Grenville kezében súlyos nemzeti csapás, az északamerikai kolóniák elszakadásának lett eszköze. Az idők méhében azonban addigra már megérett az új elvi ellentét, amely a parlamentáris élet ezentúl szerves zavartalan fejlődésének hosszú időn át lett természetes regulatora. Az idősebb Pitt nagyarányú expanzív politikájának gyümölcseként megszületett Angliának azóta el nem hanyatló tengeri kereskedelmi pozíciója, amely a feudális megkötöttség rendszerét bomlasztó nagy ipari forradalommal együtt Angliát a modern kapitalizmus előharcosává avatta; Adam Smith életet adott a gazdasági liberalizmus forradalmi eszméinek és azzal párhuzamosan amannak előfeltétele, a politikai liberalizmus is hatalmas szónokokra talált az angol parlamenti életben Burke és Fox vezetése alatt. A Whig minőségnek megszületett az új értelme, az új elvi alapokon nyugvó progresszív pártprogram, amelynek hordozója csakhamar *liberálisnak* nevezte magát.

A liberális eszmék térhódítását egy időre megakasztották a francia forradalom túlzásai, majd a napóleoni imperializmus veszedelme. A liberális eszmék lelkes előharcosa, Burke, a forradalmi éretlenségek legkérlelhetlenebb ostromozója lett és készséggel állította pártjának nagy erőit az ifjabb Pitt alatt az alkotmányos (konzervatív Anglia védelmének szolgálatába. Amint azután a nagy felhő elvonult a láthatárról, újból megkezdődött az elvi harc liberálisom és konzervatívok között, de amily mértékben fokozatosan győzelemre jutott a liberalizmus politikai programja, oly mértékben indult hanyatlásnak újból az elvi ellentét. A század végére már nem maradt csak két sarkalatos pontja a liberális programnak: az ír Home Rule megalkotása és a választójog mind radikálisabb szélesítése.³) A háború alatt ezek az utolsó válaszfalak is leomlot-

²) Amely Sir Róbert Walpole nevéhez fűződik, anélkül, hogy ezt az államférfit még a puritán történetíró szemében is lealacsonyítaná. V. ö. *Macaulay*, Horace Walpole. *Critical & Historical Essays*. Vol. I.

tak és a Lloyd George vezetése alatt létrejött koalíció végleg megpecsételte azt a tényt, hogy a liberális párt befejezte a maga progresszióját. Aki még tovább is „haladni“ akar, annak erre már új szempontokat kell keresnie; a liberális Angliában az igazi liberalizmus már nem lehet egyéb, mint konzervatív: a liberális intézmények megővésére, fenntartására törekvő.

És ezúttal ismét szemmel láthatóan ütötte fel fejét a veszély — amely, mint láttuk, a Whig—Tory pártellentét hanyatlását is nyomon követte —, hogy a kimúlt elvi ellentét helyén személyes kontroverziák aknázzák alá a parlamentarizmus épületét.

Időközben azonban kinőtt gyermekcipőiből az új progresszív szempontok hordozója, a Nemzeti Munkáspárt. Ez a párt bár eredetében és sajátos angol mivoltában semmi esetre sem a nemzetközi szociáldemokrácia szellemének, mindazonáltal bizonyára egy új világnézetnek hordozója. Ennek a világnézeti ellentétnek nem kellett határozottan megnyilvánulnia addig, míg a párt a régi pártok között fennálló reális elvi ellentét kihasználásával, hol ennek, hol amannak az uszályán érhetett el gyakorlati sikereket. Amint azonban a liberális párt elveinek diadalával mindinkább konzervatívvá lett és végül is a vele eladig szembenállott és történelmileg szín én kimúlásra ítélt unionista párttal együtt az egységes polgári világnézet és a fennálló életrend öréként maradt a porondon, a munkáspártnak mindinkább alá kellett húznia a maga programjának új világnézeti tartalmában rejlő *progresszivitását*. A legutóbbi választásoknál a parlamenti erőknél ez az átcsoportosulása már kézzelfogható méretekben nyilvánult meg. A konzervatív párt relatív többségével szemben a munkáspárt mint erőteljes kisebbség került be a parlamentbe, a liberális párt pedig két töredékre szakadt, amelyből egyesülése után sem lett egységes egész, mert voltaképp elvi program nélkül nem volt egyéb, mint két tekintélyes politikai vezetőnek személyes kísérete. Asquith, a maga tárgytalanná vált elvhűségével mint valami élő szobor a múltból, Lloyd George minden irányba hajló elvtelenségével mint egy pályát tévesztett üstökös sem a konzervatív párttal, sem a munkáspárttal szemben nem tudtak pártjuk helyzetének határozott kifejezést adni. Így szükségkép ki kellett tűnnie, hogy a progresszió szellemét immár egyedül a munkáspárt fejezheti ki, ami a munkáspárti kisebbség helyzeti energiáit aránytalanul gyarapította. Baldwin pártjának nagy taktikai érzékére vall, hogy lehetővé tette a munkáspártnak mint kisebbségi pártnak kormányrajutását, ami nevezetes mértékben lejt a konzervatív párt mostani nagy győzelmének közvetlen szülőoka. A munkáspárt mint kisebbségi kormánypárt a belpolitikában nem igen tehetett radikális kísérleteket, a külpolitikában pedig a háborús és a „békés“ múlt botlásaitól való függetlenségénél fogva kiválóan alkalmasnak kellett lennie arra, hogy a koalíció szerencsétlen örökségének a párisi ú. n. „békemű“-nek homlokzatán kitorje azt a részt, amelynek befalazására angol politikusként nem lehet többé semmi obligója. A tények erejénél pozitívabb tétei az angol politikában sincs. Mac-Donald kormánya elég éretlen volt arra, hogy ne érje be ezzel a szükségességből neki átengedett dicsőséggel és pártja szélsőségeinek nyomása alatt jövátehetetlen ballépésekre ragadtatta magát. Ha a munkáspárt lényével uralomra jutott világnézeti radikalizmus

³⁾ Jellemző, hogy a konzervatív pártnak sajátos történelmi nevezetet épen az ír kérdésben elfoglalt *unionista* álláspontja adott

még nem tűnt volna eléggé szemébe az angol választópolgárnak, most a genfi jegyzőkönyv, az orosz szerződés és a Zinovjev-féle levél esete nem mulasztotta el a maga hatását. A porondon maradt liberális *Leader*-ek elvi szintetlensége az erős világításban még jobban ki kellett, hogy tűnjön és ki kellett tűnnie annak is, hogy az angol nemzeti politika eszményeinek és tradícióinak csak egyetlen hivatott öre lehet: a konzervatív párt. Ki kellett tűnnie annak, hogy, miként azt a *Times* egyik vezércikke markánsan fejezte ki: a liberális párt megszűnt létezni, a munkáspárt pedig egyelőre politikailag még imposszibilis.

A konzervatív párt szinte példátlan választási győzelme mindazonáltal nem mindenkinek okozott örömet. A radikális nézetek hívei a mandátumok statisztikájától a választók statisztikájához fordulnak vigaszért és abból nagy elégtétellel olvassák ki, hogy a konzervatív párt a mandátumoknak csaknem hetven százalékát a választóknak nem teljes ötven százalékkal szerezte meg és ugyanakkor, midőn a munkáspárt mandátumainak jó negyedrészt elvesztette, választóinak száma egy teljes millióval megnövekedett. Ekkép hamarosan elkészülnek az ítélettel, hogy az angol választási rendszer meghamisítja a nemzeti akaratot, mert módot ad rá, hogy egy párt, amely az országban csak kisebbség, a parlamentben nagy többség legyen. A radikális panaszkodók azonban bizonyára maguk is tisztában vannak azzal, hogy ez a vigasz igen gyenge lábakon áll. Mert először is abból, amit elmondottunk, magától értetődik, hogy a liberális párt összeomlása a munkáspárt szavazatait is a szavazók tetemes számával kellett, hogy növelje. Nem kétséges azonban az sem, hogy a párt sokáig nem húzható végleges felbomlása ismét a konzervatív pártot fogja tömegeinek nagy részével erősíteni és azoknak meghív csak kisebb százaléka jut majd a munkáspártnak. Ami pedig az angol választási rendszert illeti, amely a győzelemhez minden kerületben csak relatív és nem abszolút többséget kíván, az egyenesen az angol parlamentarizmus szelleméből fakad és az egész intézménynek szükséges korollárium.

Említettük már, hogy a parlamentáris szerkezet legfőbb bázisa a kétpárt-rendszer. Láttuk, hogy e rendszer történelmileg hogyan jött létre, — vizsgáljuk meg most már, hogy miképen működik. A kétpárt-rendszer a határozott parlamenti többség uralmát biztosítja és végső alapjaiban demokratikus, amennyiben föltételezi, hogy a parlamenti többséget a választók többsége küldi az országgyűlésbe, ami a kétpárt-rendszer mellett nyilvánvalóan nem is igen lehet máskép. Azonban a parlament és abban természetesen annak többsége is nem a maga választóit, hanem *az egész nemzetet* képviseli és ezzel egy elvi értelemben vett arisztokratikus princípiumot is érvényre juttat, mert a kormányzat irányítását végül is egy aránylag szűk és zártkörű független testületnek tartja fenn. Az, hogy a választók pártok szerint szavaznak, mihelyt ez a választás be van fejezve, a következő választásig elvben teljesen irreleváns: megtörténhetik, sok esetben meg is történt, hogy az eredetileg kisebbségben maradt párt a kormányzati többséget magában a parlamentben szerzi meg. Ott pedig a kormány is, mindkét párt is az egésznek szolgálatában áll és csak az egésznek, tehát nem is a többségnek érdekei által vezettetheti magát. A parlamenti rendszer szellemének tökéletes félreértése volna azt hinni, hogy az a nyers többségi akarat pusztá eszköze csupán. J. R. Clynes, a munkáspártnak Mac-Donaldot megelőző *Leader*-e annakidején nem mulasztotta el hangsúlyozni, hogy

a parlamentarizmus emez igényeivel a munkáspárt maga is tisztában van: „A munkáspárti kormányt — mondotta — csak a közérdek irányíthatná. Oly kormány, amely kizárólag egyetlen osztálynak volna a képviselője, Nagy-britanniában nem lehetséges és a munkásság mindig is azon volt, hogy az-egész nemzet képviselője legyen.“ Ezt a célzatát a parlamenti rendszer egy-felől azáltal fejezi ki, hogy a kormányzatot egy határozott parlamenti többség támogatásától teszi függővé, — másfelől, hogy ezzel ellenőrző és fékező tényezőként egy erőteljes és kompakt kisebbséget állít szembe, amely tudja, hogy ő maga is a közérdeket van hivatva érvényre juttatni és amely ellenőrző és korlátozó feladatát ama *felelősség* súlya alatt van hivatva ellátni, amely abból a tudatból áramlik reá, hogy bármely pillanatban magának is készen kell állnia a kormányzás súlyos feladatainak átvételére, „*őfelsége ellenzéke*“ (His Majesty's Opposition) — ez a történetileg ráragadt nevezet jellemzi az angol parlamenti kisebbség szerves természetét és a vitában, amely először vetette fel ezt a kifejezést, az ellenzék egyik vezére, Tierney, azzal a megjegyzéssel húzta alá annak értelmét, hogy ők minden bizonnyal szándékaik és céljaik szerint *őfelsége* kormányzata egy szervének („a branch of his Majesty's Government) tekintik magukat.

A demokratikus választójog mind fokozottabb érvényesülése természetesen mindjobban megnehezíti azt, hogy a parlamenti kétpárt-rendszer a maga tisztaságában megvalósítható legyen. Mennél nagyobb a választók száma, annál nehezebb lesz elérni, hogy azoknak szavazata kompakt többség és kompakt kisebbség szerint oszadjék meg. E célnak mégis lehető biztosítására szolgáló korrektívum a relatív választási többség rendszere, amely az egyenletes súllyal eloszló nagy országos párttömböknek kedvez és elnyomja a szétszórt törpe kisebbségeket. Az ily választói küzdelemből kikerülő két párt: az egységes többségi és a tekintélyes kisebbségi párttömb, mint egy-egy örökérvényű, életelv hordozója csinálhat koncepciózus, messzetekintő politikát s ha *párt* marad is, nincsen mulandó pártérdekekhez kötve. A parlamentarizmus szellemének megfelelően, a közérdeket tarthatja szem előtt, a maga felfogása szerint. Ott, ahol a választási rendszer ily tömör pártkeretek kialakítását nent biztosítja, a kormányzó többség rendszerint csakis *koalíciók* alakításával jöhet létre. Már pedig ily koalíciók mindig egyszerei, mulandó alakulatok, következőleg pillanatnyi érdektendenciákat fognak képviselni. Hajlanak a „foul compromise“ elvtelen politikája felé és erősebben tolják előtérbe egyéni érvényesülést kergető Leader-eiket. Az ily többség magához méltó kisebbséggel fog szembenállani: töredék, efemer frakciók légiójával, tisztavirág-életű apró érdekcsoportokkal, amelyeket semminő felelősségérzet nem fegyelmez, mert nincsen veszteti valójuk és kilátásaiknak nem kedvezhet semmi más, mint a zűrzavar. Az ily parlament teljes híjával lesz ama méltóságnak, amellyel egy törvényhozó testület tartozik önmagának és állandóan ama veszély fogja fenyegetni, hogy örökre aláássa a közbizalmat amelyből tekintélye táplálkozik.

Az új választás eredménye ennyiben bizonnyal kielégítő, mert helyreállította a parlamenti kétpárt-rendszer egyensúlyát — ha mindjárt új történeti alapokon. A parlamentarizmus jövőjét azonban ez még nem biztosítja. A döntőkérdés ma az, hogy a munkáspárt képes lesz-e *őfelsége* ellenzékének parlamenti szerepét betölteni és méltónak bizonyul-e arra, hogy »a kormányzat tel-

jes átvételére a konzervatívok lehetséges örökösének tekintessék, hogy fogja-e tudni saját felelősségérzetének érvényesítésével a kormányzópárt felelősségérzetét alátámasztani. E feladatnak két sarkalatos feltétele van: a pártnak legelőbb is jellegzetes angolságát kell visszanyernie, amelynek rovására domborította ki progresszivitását az utóbbi időben, holott az *angol* parlamentben csakis *angol* pártnak van helye; másodsorban pedig meg kell találnia *hivatását*, meg kell találnia a formát arra, hogy világnézetének progresszív tartalmát az angol nemzeti élet hagyományos eszményeinek és az angol parlamentarizmus szellemének sérelme nélkül, a köz *egésze*nek boldogulására fejlessze ki.

Ottlik László.

Milotay István Tíz Esztendeje. A magyar publicisztikának Széchenyi Hitelétől kezdve — mert hiszen Széchenyi munkái voltaképpen nem egyebek végtelenül kiszélesített publicisztikai dolgozatoknál — a nemzetiség kérdése a középponti problémája. Hogy Széchenyin, Kossuthon, Keményen, Beksicsen, Kaas Ivoron és Bartha Miklóson túl még ma is itt tartunk, annak korántsem publicistáink maradisága az oka, hanem a XIX. és XX. század szelleme és nálunk különösképen az a körülmény, hogy nemzetiségünk kérdése kifelé a nemzeti államok alakulása, a monarchiában való elhelyezkedésünk örökös súrlódásai miatt, bent pedig a hegemonia és a sokszínű asszimiláció folyamata miatt folytonosan kardélen lebegett.

Milotay, aki ugyanebben a világban forog, a fenti díszes sor után is új értéket hozott. A liberalizmus, a demokrácia, a radikalizmus, szocializmus és minden más politikai *jelszavakkal*, de még a nacionalizmus jelszavaival is szakító, azoktól megtisztult, az osztályharc és a nemzetköziség ellen vívott harcaiban megedződött, a fajtság átérzéséből szívott nacionalizmus értékét, a nemzet minden életjelenségére a fajszeretet ösztöneivel rezonáló öntudatot. Egyedül Széchenyi volt az, akinek genieje már egy évszázaddal ezelőtt tudatára ébredt a nacionalizmus igazi gyökerének s nyugati műveltsége mellett fanatikusa tudott lenni a nemzet öncélúságának. Európai perspektíva, de a magyar mikrokozmoszra szegzett tekintet. Ez Milotay írásainak egyik kvalitása. Melancholikus komolyságú, olykor szellemes iróniára hajló intelligencia és finom stílművészet népszerűségének titka.

Onnan jött ő is a Tiszahát homokos bús vidékéről, ahonnan a nemzeti búskomorság szomorú prófétái, Kölcsey és egy évszázad múltán Ady Endre, akiknek tragikus mélabúját, visszhangtalan magánosságát a Milotay mindenütt magyarságot kereső lelke annyira átérezte. Átfogó szellem (e nélkül nincs igazi publicista), de az összefüggés, amelyben a nemzet életét látja, nem éles kontúr, hanem ennek az idealizmus tükrére esett vetülete. Több van benne a költőből és elmélkedőből, hogysem politikus lehetne s a politikai érzék még szellemének leggyengébb oldala. Ma sem érti a monarchiát s azokat a politikumokat, akik annak támaszai voltak. Innen Tisza iránti ellenszenve, míg vonzalma Andrásyhoz szenzitív és arisztokratikus lényük, finom ízlésük összhangjából eredhet.

A magyar öncélúság fanatikusa, a fajtája lelkét kereső író korán beleütközött a zsidó kultúrába, amelynek minden rezdülésétől ösztönszerűen idegenkedik. Az irodalom mégis az a tér, ahol legszívesebben folytatja magyar fajtája őrszem-csatározásait. De mint a nemzeti jelszavaktól, úgy az antisze-

mita harc útszéli fegyvereitől is irtózik. Talán épen ezért vált vezérévé annak a tábornak, amelyik a magyarság képességeinek kifejtésével iparkodik a nemzeti dekadenciát ellensúlyozni.

Tíz évi munkásságának e kötetbe foglalt szemelvényeiben szerencsésen válogatta össze Milotay azokat a cikkeket, amelyek az utolsó tíz év forrágában felbukkanó problémákat így együtt a nemzet szellemi történetének egyfejezetévé olvasztja össze. A negyvenéves Milotay a nemzet lelkiismeretének egyik pregnáns kifejezője.

A nyíregyházi centennáriumhoz. Szeptember havában nagy ünnepek keretében ülte meg Nyíregyháza a földesúri hatalom alól való felszabadulásának századik évfordulóját. Az elhangzott beszédek és az egymást követő hírlapi cikkek részletesen méltatták az eseményt és kiemelték annak jelentőségét, hogy a község a törvényhozás engedélyeit, az 1839/40. évi 7. t.-c.-et sok évvel megelőzve lett szabad, önszántából és saját erejéből pénzen váltva meg magát. Sajnos, a felszabadulás előzményeinek, módjának és következményeinek feltüntetése, azaz a kérdés igazi modern tudományos feldolgozása még hiányzik s így az esemény jelentőségét sem tudhatjuk igazán értékelni, mivel nem ismerve az ország többi vidékén végbement hasonló mozgalmakat, nélkülözzük az összehasonlító anyagot. Hiányzik a kérdés gazdaságtörténeti részének feldolgozása s ezzel hiányzik az a biztos alap is, amelyen a történettudomány továbbépíthető. A következő sorokban e pontos, részletes munka nélkül is megkíséreljük a probléma társadalomtörténeti részének rövid körvonalozását: bár így a munka tetőzetét ez alapok megvetése nélkül készítjük el, mégis, meggyőződésünk szerint, hipotézisnél több valószínűségük lesz megjegyzéseinknek s úgy hisszük, hogy az alap elkészítése és a gyámfák eltávolítása után sem kell majd a tetőzetet megváltoztatni.

A magyar történetkutatás mindenkor többet látott a nyíregyházi példában, mint egy egyoldalú pénzügyi műveletet, amelyet a pár ezer lakójú falit végrehajtott, mivel így kedvezőbb anyagi sorsba jutott. Ellenkezőleg, mindenkor kellőleg méltányolta, hogy az úrbéres község, kivonva magát a földesúri joghatóság alól, átlépte a széles határmezőt, amely a rendi társadalom szabad és nem szabad állapotú osztályait elválasztotta s így saját erejéből járta meg a felemelkedésnek azt a nehéz útját, amelyen a többi, milliónyi jobbágyot az 1848-as törvényhozás segítette fel. Az első pillanatra úgy tetszik, mintha a társadalomtörténeti kutató munkája ki is merülne a jobbágyság sorsának és nyíregyházi kísérletének vizsgálatában, mintha a megváltás indítóoka a magyar nép, a jobbágyság feltörekvése, szabadságvágya volna s így ez a kérdés egyedül a jobbágyság történetébe tartozna. A részletlet vizsgálata azonban azt mutatja, hogy itt más, felszín alatti erők is játszottak közre.

Amikor gr. Károlyi Ferenc a XVIII. század közepén újra megalapította Nyíregyházát s a kedvező feltételekre (három évi adómentesség, a földesúri szolgálatoknak pénzben való teljesítése) az ország minden vidékéről jöttek jobbágyok, főleg békésmegyei tótok, úgy hogy rövidesen 2500-ra emelkedett a lakosok száma, az új élet kezdetének reménye sok szegény nemest is vonzott ide, akik föld, birtok, vagyon nélkül reménytelenül tengődtek. A köz nemességnek abból a nagyszámú rétegeből kerültek ki, amelynek még a sokat emlegetett hét szilvafánál is kevesebbje, egy talpalatnyi földje sem volt s amely

vagy mezővárosaink iparosságának egy részét szolgáltatta, vagy beállott valamely földesúr, uradalom szolgálatába s a haszonélvezetül nyert föld bérének fejében épen úgy teljesített minden szolgálatot, mint bármely más jobbágy. Ezek itt Nyíregyházán is magukra vállaltak minden terhet, amit ha nem tettek volna, az új települők nem is engedték volna őket maguk közé, mert hiszen akkor a földesúrral együttesen megállapított kötelezettségeiket helyettük is kellett volna teljesíteniük. A nemesek közül sokan, hogy bizalmatlanságot és gyanút ne keltsenek az új telepésekben, eltagadták nemesi származásukat s más családi néven szerepeltek.

Egyes családok kivételével körülbelül egy negyedszázadig, II. József-ig viselték a nemesek a közterheket a többi lakossal együtt. Amint azonban múltak az évek, utódjaik, nemesi kiváltságaikra hivatkozva, iparkodtak kivonni magukat kötelezettségeik alól, ami a többi nem-nemesben természetesen ellenkezést váltott ki, mivel a nemesek terhei is az ő vállalkra hárultak volna. Ily módon folytonos egyenlenség dült a község lakói között. A nemesek előbb a földesúrhoz folyamodtak segítségért, ez azonban ellenük fordult, mivel érdeke ellen lett volna, hogy olyanok éljenek földjén, akik nem akarnak neki jobbágyi szolgálatot teljesíteni. A megyei hatóság hasonlóképpen járt el. Közben 1785-ben nyílt törésre került a dolog s a nemeseket a többi jobbágylakós már erőszakkal akarta a faluból kiűzni. Ilyen fenyegető előjelek után, mivel nem lett volna hová menniük, maradtak s miután megnyerték azt az engedményt, hogy külön nemesi képviselőjük, hadnagyuk legyen, aki őket a földesúrral, megyével szemben képviseli, beletörődtek abba, hogy minden földesúri terhet ezután is a többi lakossal egyenlően fognak viselni. A nemesség tehát engedett, mert engednie kellett gazdasági okokból s ezzel az egyenlenség megszűnt, a kölcsönös béke helyreállott. Viszont amit elveszített, azt részben vissza is nyerte: az előjárók, a tisztviselők, a „szénátus“ s később a „választott község“ tagjai egyre inkább az ő soraiból kerülnek ki. Mert amikor egyenlők lesznek a néppel, ez őket választja meg vezetőinek: nem hálából, hanem mert belátja, hogy értelmesebbek, hogy „intelligenciájuk“ nagyobb, judíciumuk élesebb, hogy inkább értenek a vezetéshez, mert az öröklött lelki sajátságokat, amelyek a primitív ember fölé emelték, a vezetőképességet még a rossz gazdasági helyzet és a társadalmi süllyedés sem semmisíthette meg.

Ebbe a süllyedésbe azonban a nemesség még sem tudott belenyugodni. Az öröklött büszkeség, annak tudata, hogy ősei más, előkelőbb helyzetben voltak, nem hagyta nyugodni. A mindennapi életben állandóan éreznie kellett sorsának sanyarú voltát. Nemcsak azzal, hogy neki is kellett a földesúr részére szolgálatot teljesíteni pénzben, terményben s így anyagilag súlyos teher nehezedett rá, hanem az úriszék alá tartozva éreznie kellett, hogy a földesúr tisztartójának, gazdatisztjeinek s hajdúinak van alárendelve. S ez a lelki teher bizonyára még az anyaginál is súlyosabban nehezedett rá. Igénye az elveszített társadalmi pozícióra, mélyen lelkébe vésődve, megmaradt s most új kísérletet tett annak visszaszerzésére. Miután előző törekvése sikertelen maradt és sorsa visszavonhatatlanul egybekapcsolódott a község többi lakójával, más utat kellett keresnie. Ez a másik mód a község földesúri terheinek önkéntes megváltása volt s ezzel az önrendelkezés elnyerése a minden szabad nemesre nyomasztó függőség megszűnése. Miként történt a nem-nemes lakosság meg-

nyerése e terv részére, mint gyökerezett meg annak körében is a megváltás gondolata, az ösztökélés, buzdítás, rábeszélés részletei ismeretlenek előttünk. Csak a végső eredményt látjuk: a megváltásba a lakosság egy előzetes népgyűlésen egyértelműleg beleegyezett s ezekben az években az előjáróság tagjai nagyrészt nemesek voltak.¹⁾

A közkeletű felfogástól eltérő előadásunk. De helyessége mellett szól az a negatív bizonyíték is, hogy ott, ahol nem volt nagyobb tömegben földesúri birtokra letelepült elszegényedett nemes, ott, Szabolcs megye valamennyi többi falujában még később sem kerüli a sor önkéntes megváltásra.

Fenti sorainkkal rá akartunk mutatni, mintegy példán demonstrálva, hogy teljesen elhanyagolt újkori társadalomtörténetünk művelése nagyon szűkséges volna s hogy e téren még sok megoldatlan probléma van. Különösen pedig arra akartuk a figyelmet felhívni, hogy ennek a modern társadalomtörténeti kutatásnak első sorban a nemességet kell vizsgálatának tárgyává tenni, főként annak nagyszámú osztályát, a „szegény nemességet“, menten minden téves előítélettel, mintha ez egységes, „kiváltságos“ uralkodóosztály lett volna s hogy ily módon kell e kutatásnak társadalmunk fejlődésének elfogulatlan, hű képét megrajzolnia a történelmi materializmus tanainak a magyar történelemre alkalmazói ellenében.

A modern szociológia a Nyíregyházán lakó nemesek törekvését ridegen a „pozíció-igényből“, az elveszített társadalmi helyzetbe való visszatörekvésből magyarázná. Végső eredményben azonban, (történeti szempontból, többet jelent ez a mozgalom. Megtörténhetett volna, hogy az elszegényedett nemesség lesüllyedve beleolvad Nyíregyháza lakosságába, felbomlik, eltűnik. De mert nem ez történt, hanem a kisebbség magával együtt felemelte a nagy tömeget is, ez azt jelenti, hogy a „szegény nemesség“ képviselője, Kossuth nem frázist *mondott* akkor, amidőn a magyar nemességet a magyar nép vezetőinek, nevelőinek nevezte.

A történeti adatokat, amelyeket fentebb csoportosítottunk, megtalálhatjuk a Nyíregyházáról szóló monografikus művekben.²⁾ De mert ezeknek írói még nem ismerték a társadalomtörténet fontosságát, az illusztráló és bizonyító anyag még nem került napfényre s így előadásunk is ma még csak hipotetikus. Milyen hálás feladat volna egy fiatal historikus számára Nyíregyháza város, Szabolcs megye, a gr. Károlyi és gr. Desseffy családok levéltáraiban folytatott elmélyedő kutatás alapján doktori disszertációban megírni az örök váltság történetét! Egy ilyen alapos dolgozathoz a részlettanulmányok alapján megismerhetnék a községben lakó nemesek számát, vagyoni állapotukat, nyomon kísérhetnék fokozatos előnyomulásukat a község ügyeinek intézésében, megállapíthatnók, hogy összeházasodással milyen rokonai kapcsolatokba jutottak a többi nem-nemes lakóval — hogy csak a tisztán társadalomtörténeti részleteket soroljuk fel s elmellőzzük a kérdésnek nem kevésbé fontos gazdaságtörténeti oldalát. Így megismernek kis részleteiben is azt a mozgalmat, amelynek ma még csak eredményét tudjuk feltüntetni.

Mályusz Elemér.

¹⁾ A váltságösszeget, összesen másfél millió forintot, kölcsönből fizették ki s a kölcsön azután bizonyos fokok szerint osztva szét a lakosság között, éveken keresztül törlesztették.

²⁾ Éble G.: Az ecsedi uradalom és Nyíregyháza. Budapest. 1898. — Lukács Ö.: Nyíregyháza szabad, kiváltságolt város története. Nyíregyháza. 1886. — Leffler S.: Nyíregyháza város története. (A Magyarország vármegyéi és városai „Szabolcs megye“ kötetében.)

K Ö N Y V I S M E R T E T É S E K , B Í R Á L A T O K .

Fodor Ferenc, *Magyarország gazdasági földrajza*. A Tudományos Földrajz Kézikönyvei, szerk. Teleki Pál gr. és Cholnoky Jenő. III. kötet. Bpest, Franklin T. 1924. 238 l. és 8 térkép. Alapára 30.

A társadalompolitika régi időktől örökölt hiányossága a talajrtélküliség; irányelvei a levegőben lebegnek, amit sajnos konstatál a gyakorlat terére készülő szociálpolitikus. Egy világpolgári szociálpolitika volt sokáig uralkodó, amely alig *gondolt azokra*, a körülményekre, melyek New Zealand szociálpolitikáját szükségképen elvlasztják Belgiumtól, avagy pl. Magyarországtól. Valóban reálpolitikai kiindulás így nem képzelhető, szintelen általánosítások utópisztikusak, idegenből vett szociálpolitikai receptek üresek maradnak, ha heterogén tájban akarjuk őket alkalmazni. Sajnos, látjuk a Paris környéki békékben, hogy a világtörténettől soha nem produkált geográfiai abszurdítások gyártásától nem riadt vissza a kiművelt nyugati elme. Ép a mai kor, e fájdalommal problémákkal küzdő időszak az, mely a gazdaságföldrajzi szempontban végül is kénytelen volt rátalálni ha nem is mindig alkotó, de mindig rektifikáló princípiumra. Fodor azon felismeréssel indult útnak, hogy a gazdaságföldrajz irreális geográfiai monstrokokkal nem foglalkozhat. „A gazdasági tájnak, a gazdaságföldrajzi egységnek — mondja az Előszóban — nem ott vannak a határai, ahová egynéhány tudatlan fő tanácsának határoszlopokat tetszett lerakni.“ Módszerében a gr. Teleki Páltól útnak indított s olyannyira termékenynek bizonyuló *tájékutató* elveit követi. A táj nemcsak határok közötti térfelület, tires keret, hanem szerves életegység, amelyben a geografikum s az ember kölcsönhatásban vannak. Rousseau nézete szerint a természet „szuverén“, felsőbb parancsokat osztó hatalom. Fodor plasztikusan rajzolja meg azt, hogy az ősi „nyerstáj“ az emberi behatás folytán *kultúrtáj*á mikép alakul át, egy évezredes kultúrtáj-teremtő munkában látja a magyarság legfőbb alkotó erejét. Szerző mindenütt párhuzamosan tárgyalja Magyarországot s a csonkaországot; roppant érdekesen tűnik ki ezzel, hogy mindenki minő izgatottan — és iránytalanul — törekedett az új határokhoz alkalmazkodni, miáltal „kiegyenlítettlen“ termelési terület keletkezett. Kárhóztatja azt az ingadozást, melyet provokált egy termelésben újból önálló ország, az önkielégítettség, „autarkia“ gondolata. Hiú ábránd ez, melynek nem szabad kísértenie: a Földnek *azokat* az erőforrásait kell alapul venni, amelyek földrajzi és *fejleszhető* adottságok. Sem egy túlindusztrializálódást, sem túlmerkantilizálódást, sem túlagrárizmust nem indokol a geográfia, hanem éppen a *lehető* arányosságot, amelyet megenged a *tájban* potenciálisan adott érték, a tájelőny, amely tehát egyedül adott reálpolitikai lehetőség.

A magyar gazdaságföldrajz napjainkig csaknem üres lap. Fodornak alig volt mire támaszkodnia, örömmel konstatáljuk, hogy mint a közgazdasági egyetem m. tanára, évek kitartó munkásságával adatokban és szempontokban bővelkedő munkáját elkészítene az előmunkálatok hiánya mellett is. Régóta hiányzó standard-munka ez, mely a megszokadt „Tudományos Földrajz Kézikönyvének“ új kötetévé vált: 135 statisztikai táblázata mind igen tanulságos, nem fásasztó adathalmaz, hanem szemléletes közelségbe hozza az olvasót a tényekkel; könnyed és kifejező stílusa is meg fogja könnyíteni útját a közönséghez.

Bevezetései (a magyar föld fizikai arculata, a magyar föld mint emberi lakóhely) ügyes összefoglalások, szigorú felépítésben következő új részek (pásztorokodás, növénytermelés, állattenyésztés, erdőgazdaság, ásványi javak kitermelése), majd a gazdasági javak átalakítása (energiagazdálkodás, nyersanyagszükséglet, ipari település), végül a bel- és külkereskedelem s gazdasági népesség települése gazdag anyaguk folytán s térszükében lévén, e helyen még csak mutatóványokban sem jellemezhetők. Egy kutatótól egyszerre ennyit kapni mindeneseire örvendetes. „A magyar tájelőnyt elvenni nem lehet“; „a magyar föld világgazdasági jelentősége még nem bontakozott ki teljességgel“, oly következtetésekben állanak előttünk, amelyek higgadt logikájuk mellett meggyőző erőt is mutatnak s a szerzőt mint hivatott gazdasági geográfust, kitartó s élesszemű kutatót mutatják be. Biztató körülmény, hogy a gazdasági földrajz gr. Teleki Pál iskolájából már első fellépésében is így mutatkozik be, sőt — módszerében, az okozati összefüggések kiderítésében a külföld nyersanyaghalmozó, külsőleges gazdasági földrajzát túlhaladva. Cholnoky és gr. Teleki közreműködésével készült új módszerű nagy térkép zárja a kötetet

y—n.

* * *

Oswald Spengler, *Politische Pflichten der deutschen Jugend*. C. H. Becksche Verlagsbuchhandlung. München, 1924. 29 lap.

Neubau des deutschen Reiches. U. o. 1924. 104 lap.

A német könyvkereskedések kirakataiban mindenütt előkelő helyet foglat el most Oswald Spenglernek négy fekete táblás és fehér betűs füzet: *Der Staat*, *Die Wirtschaft*, amelyek külön lenyomatok az *Untergang des Abendlandes*-ből és a címben felsorolt kettő, amelyekben a szerző Németország aktuális kérdéseire nézve nyilvánítja nézeteit.

1. *A Politische Pflichten der deutschen Jugend* beszéd, amelyet 1924 február 26.-án Würzburgban a Hochschulring Deutscher Art előtt tartott. Gondolatmenete a következő:

Németország meg van alázva és gazdaságilag és politikailag tehetetlen. A német mégis a legfiatalabb és legelhasználatlanabb nép Európában. A most felnövekvő generáció, mely a mai helyzetbe nem törődik bele, azt a történelmi szerepet tölti be, hogy általa Németország megint belső erejének, egészségének és alkotó képességének megfelelő szerephez jusson. Az ifjúság kötelessége, hogy ezért a küldetésért ne csak lelkesedjék, hanem arra nevelje magát. A pusztaság akarás nem vezet semeddig. A politika nehéz és nehezen megtanulható művészet.

A háború nem vezetett az általános világhelyzet megkönnyebbüléséhez, de mégis sok újat teremtett.

Az állandó hadseregek, amelyek Napóleon legyőzése óta maradtak fegyverben, ma már megváltozhatatlanul a múltéi. Ma olyan korba lépünk, amelyben többé nem a fegyverképes lakosság általános mozgósítására számítanak, Franciaországban sem hanem a felhívásra azokhoz, akik valamely ügyért önként hajlandók sorompóba lépni. Az állandó hadseregben és amögött, mindenütt csoportok, szövetségek keletkeznek, mint az Action française és a faszisták. Ezekből a példákából, továbbá Oroszország és más államok állapotaiból láthatjuk, hogy a fejlődés ez irányban már mennyire jutott. A változások azonban messzebb is mennek. A múlt században kezdett a gyarmati politika fellépni. De már a század közepétől kezdve a gyarmatokra való étvágy nemcsak a nyersanyagok beszerzése és a kiviteli lehetőségek miatt, hanem a szárazföldi hadseregek mellett flották fellépése következtében is erősödött. Ezért nem annyira a szárazföldnek, mint inkább a tengerpartnak a fontossága növekedett, amit először Anglia fogott fel. Ezért sietett a tengerek legfontosabb flottatámaszpontjait magának megszerezni. Így a tengerpartot Ázsiában és Afrikában is nem a szárazföld, hanem a tenger felől vettek stratégiaileg számításba. Ma azonban Afrikában olyan változás van folyamatban, amelyet kevéssel ezelőtt lehetetlennek tartottak volna. Az egész földrész kilép eddigi passzivitásából az aktív politika terére. Az izlám is az egyenlítő feletti néger népesség közt óriási eredményeket ér el. Hasonló a helyzet Ázsiában. Ez azonban talán az angol világhatalom biztosságát is veszélyezteti, fia a XIX. század a nagy álló hadseregek ellenére a tengeri hatalmasságok igazi fénykora volt és a flotta döntött az afrikai és ázsiai országok fölötti uralomról, ma a stratégiai szárazföldi utak ténye indult fejlődésnek. A flotta, amely az országot megszállva találja, tehetetlenné vált. A legközvetlenebb lehetőségek körébe került, hogy ezáltal a tengerek feletti uralom alapvetően megváltozik, hogy új hatalmi vonalak, amelyek óriási földterületeken vonulnak végig, a szárazföldi zárnak egészen új módját teszik lehetővé. Így az is lehetséges, hogy Németország földrajzi helyzete, mely eddig átka volt, egészen új politikai jelentőséghez jut.

Ennek a politikai fordulatnak gazdasági téren hasonló jelentőségű változás felel meg. Ez a tulajdonnak ennek tárgyától való szellemi szétválasztása, ami az értékpapírnak a francia forradalom óta való elterjedése útján jött létre. Az ember és dolog közti viszony, a tulajdon, láthatatlanná vált. A XIX. században kifejlődött a helytől és dolgoktól független, a tárgyakba csak befektetett és bármikor változtatható vagyon. Ma már Németországban és minden gazdaságilag fejlődött államban több a mozgó, mint az ingatlan vagyon. így tehát már nem áll, arait Marx az osztályharcról szóló elméletének kedvéért állított, hogy a munkaadók és munkások közt van természetes ellentét; az ellentét sokkal inkább egyrészt azok közt van meg, akik akár mint vezetők, akár mint vezetettek (mint vállalkozók, mérnökök, vagy munkások) láthatóan produktív munkát végeznek és másrészt az ismeretleneknek: ama sokkal kisebb száma közt, akik sem nem vezetők, sem nem vezetettek, hanem tulajdonosok, akikért tehát dolgoznak, habár ők a munkának erről a módjáról esetleg semmit sem tudnak. Ez a polgári és tőzsei értelemben vett vagyon közti ellentét sokkal mélyebb, mint a tőkés és a proletár közti jelszószerű ellentét.

A harmadik, amit komolyan és ridegen szemügyre kell vennünk, az hogy mit kell a kormányzás művészetén érteni. A XVIII. században az abszolút uralkodók, akiknek jelszava volt: „Mindent a népért, de semmit se a néppel“, magas, évtizedek során kifejlődött művészettel kormányoztak, amiből táplálkozott máig is mindaz, ami magát diplomáciának nevezi. 1789-ben az abszolút uralom helyére a népszuverenitás elve lép. A XIX. század volt hivatva, hogy ezt az ideát megvalósítsa és a mai parlamentarizmus mutatja, hogy ez a megvalósítás hogyan sikerült. Növekvő kijózanodás és az önző és piszkos érdekektől való szabadulás mély vágya fogja el ma a világ népeit. A népek ma az általános választójoggal és a szabad sajtóval való szemfényvesztés ellenére is sokkal önállótlanabbak, mint bármelyik fejedelem volt a felvilágosult despotizmus korában. Ez a demokrácia vége. Nem bukása, hanem végleges belső összeomlása. Ma európa- és amerikaszerke, a farmer mozgalomban épp úgy, mint az olasz fascizmusban, a legjobb németek, de épp úgy a nem németek is arra az emberre várnak, akinek kezébe tehetik a teljhatalmat azzal, hogy azt egyes csoportok érdekeitől védje meg. A XVIII. század a fejedelmek szabadságának, a XIX. a népek szabadságának kora volt. A XX. század annak helyére, amivé a népek szabadsága lett, a nagy egyéniség szabadságát fogja lenni, azt a szabadságot, amelyet Bismarck a parlamenttől hiába igyekezett kiharcolni és amelyet Rhodes csak Délafrikában talált meg; a pártok helyébe az egyéniség követőit, a kormányzás jogának helyébe, amely szennybe és tudatlanságba merült, a kormányzás művészetét, mint feladatot, mint hivatást.

Itt van a most felnövekvő generáció feladata: a politikai akarásnak és cselekvésnek a XX. század változott viszonyainak megfelelő új stílusát, új formáit, módszereit és eszméit megteremteni, amelyek mint a francia forradalom eszméi és az angol alsóház gyakorlata, mint mintaképek terjednek egyik országhói a másikba, míg a következő kor oly formák közt fog élni, amelynek kiindulási pontját a kutatók Németországban fogják megtalálni. Itt mérhetetlen távlatok nyílnak és az a német ifjúság feladata, hogy ennek a hivatásnak meg tudjon felelni.

Az bizonyos, hogy a németek tanultak valamit, amit az egész XIX. században nem tudtak: megtanultak gyűlölni. Aki gyűlölni nem tud, nem férfi és a történelmet férfiak csinálják. „Hogy mi németek, mondja, megtanultunk gyűlölni, egyike a mai kor kevés gyümölcseinek, amelyek jövőnkért kezkeskednek.“ De pusztán érzelmekkel eredményes politikát még sohasem csináltak. Az államférfiúi művészetnek és az okos nemzeti ösztönöknek nagy eredményei mindig hosszú hallgatásnak és varasnak, kemény önfegyelemnek és mindenekelőtt a mámor teljes kerülésének eredményei voltak. Ha a német ifjúság nem akarja, hogy nemzeti lelkesedése csak eszköz legyen a külföldi diplomácia és belső követőinek kezében, akkor másra van szüksége, mint a korlátlan szenvedélyek politikájára. A mai ifjúság mind viselt fegyvert. A politika nem más, mint vívás szellemi fegyverekkel. Tudjuk, hogy a vívásban a gyakorlat, ügyesség és hidegvér mit jelent. A modern politika az ügyességnek és tudásnak rendkívül nagy mértékét kívánja meg. És ez hiányzik még a mai ifjúságból. Németország felemelkedése attól függ, hogy politikai módszerei a külföldinél különbek legyenek, amint az a technikának és a gazdasági szervezetnek tekintetében az eset, nem pedig attól, hogy a külföldet nem létezőnek tekintik. Hogy

valakinek igaza van-e vagy nincs, attól a történelemben nem sok függ. Hogy az ellenfélnek gyakorlatilag felette áll-e vagy nem, azon múlik a siker.

Szent kötelessége a mai ifjúságnak, hogy magát politikára nevelje. A hivatásnak nem az a jele, hogy valaki magát és másokat lelkesíteni tud, hanem kizárólag azok a tulajdonságok, amelyekben egyenrangú az ellenféllel. Így kell a mai német ifjúságnak nevelődnie. Csak így nőhet túl szellemileg azokon a határokon, amelyekkel a versaillesi béke Németországot a világtól elválasztja. Németország jövője nem azon múlik, milyen új formákat tud határai közt kifejleszteni, hanem azon, hogy mit tud ezekkel a formákkal határain kívül elérni.

II. A *Neubau des deutschen Reiches* című munka e beszéd után jelent meg és annak nyolc fejezetében a szerző maga is kifejti nézeteit számos kérdés új megoldására nézve. A fejezetek a következők: I. A mocsár. II. Állami szolgálat és egyéniség. III. Nevelés: fegyelmezés vagy képzés? IV. A jog, mint kötelességek eredménye. V. A német valuta. VI. Az adóbólsevizmus ellen. VII. Munka és tulajdon. VIII. A világhelyzethez.

Az egyes fejezetek meglehetősen önállóak. Valamennyi a német közélet egy-egy aktuális kérdésére vonatkozik. Spengler éles szemét, magas nézőpontjait és fényes lüktető stílusát ezek az oldalak is egytől-egyig tükröztetik, de annyira közel állnak sokszor a napi politikához, vagy annyira messze jövőre irányulnak, hogy nem egy helyen több élvezetet nyújtanak, mint meggyőznek, inkább gondolatokat ébresztenek, mint praktikus megoldásokat nyújtanak.

A német összeomlás a szerzőt mélyen lesújtja és annak körülményeit és formáit a legkegyetlenebb bírálatban részesíti. De a jövő nem csüggeszti. Érdekes párhuzamot von az 1789 után Franciaországban végbemenő fejleményekkel és az azóta lefolyt idők politikai tanulságaként azt állapítja meg, hogy a parlamentarizmus kora véglegesen véget ért. Formái már nem használnak, csak terhünkre vannak. Előbb-utóbb új kormányformára lesz szükség, de már a legközelebbi jövőre is ki kell céljainkat tűznünk, mert a jelenlegi állapotok tarthatatlanok. A közvetlen jövő kormányformáját körülbelül a következő módon képzelem:

„Rendkívüli megerősítése a kormányhatalomnak. Felelőssége legyen nagy, de az ne nehezedjék úgy, mint eddig, mindennapos parlamenti tárgyalások alakjában a törvényhozásra és végrehajtásra. Megfelelőbb, ha meghatározott időszakokban részletes jelentést kell a kormánynak tennie, amit a parlament vagy elfogad, vagy elutasít. Ne szándékok, hanem eredmények legyenek a bírálat tárgyai. Ez együtt jár a felhatalmazásban bennrejlő bizalom fogalmával. Az állandó ellenőrzést ma már a sajtó biztosítja. A parlamentben való ismétlése teljesen feleslegessé vált és csak a hiúságnak és az üzleti érdekeknek privát céljait szolgálja. A kancellár teljes felhatalmazást kap arra, hogy szám összetétel, a fontos állások szervezete és az egész kormányzati gépezet tekintetében saját választása szerint állíthassa össze vezérkarul a minisztériumát. Ezt a teljhatalmat személyi és szervezeti kérdésekben szabad legyen esetről-esetre egyes fontos hivatalok nagyon önállóan működő vezetőire átruházni. A miniszterek csak neki és a miniszterekért csak ő felelős. A kancellárnak azonkívül jogában legyen szabad belátása szerint államtanácsot összehívni, amelyben mindazok együtt legyenek, akik a politika és közgazdaság terén a legtöbb tehetséggel és tapasztalattal bírnak. Ez magán tanács nem határoz,

csak megbeszél és javasol. Helyesen alkalmazva a legmagasabb iskola volna fiatal tehetségek számára, akik itt gyakorlati bepillantást nyerhetnének a problémákba és módszerekbe és külön megbízások útján kipróbálhatók és nevelhetők volnának. A meghívás tisztán személyes bizalmon alapulna és vagy egyes kérdések egész területére, vagy egyes esetekre vonatkoznék. Emellett a titkos és magántanács mellett, amelynek a szokásos értelemben vett alkotmányhoz semmi köze nincs, állna a közvélemény kifejezésére az általános választójog alapján összeülő országgyűlés, amely évenként kétszer csak rövid ülészakra gyűlne össze és mint egy felügyelő bizottság adna felhatalmazást és hallgatná meg a beszámoló jelentést, gyakorolna bírálatot, a költségvetést és törvényeket, ha csak lehet, egészben névszerinti szavazással elfogadná vagy elutasítaná és ezáltal a felelősséget a néppel szemben ünnepélyes nyilatkozattal elválná. A következményekért a jövőben az országgyűlés minden tagja az új választások útján egybeülő következő országgyűléssel szemben volna felelős. A választásban ugyanis a népek választott képviselőivel szemben való bírálatára is kifejezésre jut. Nem logikus és a népképviselét fogalmával ellenkezik, hogy a kormány ugyan neki felelős, ő azonban nem a magatartásának következményeiért. De mivel minden jelenlegi alkotmányt a parlamentek maguk csináltak, elhárították a felelősséget magukról. A kormánynak mindig jogának kell lennie ahhoz, hogy választás útján a népet (képviselei feletti ítéletmondásra hívja fel.“

A mai parlamentek tagjainak száma túlnagy. Németország számára 150 tag több, mint elég. A választási rendszer útján kellene elejét venni annak, hogy négynél több pánt keletkezzék és hogy a népesség tizedénél kisebb töredéknek külön képviselője legyen. Azonkívül fényesnek találja Mussolininak egy gondolatát és azt tartja, hogy a jövő is azé, hogy tudniillik a legerősebb egy vagy két párt 100 választott tagjához arányszámuknak megfelelően 50 kinevezett tag járuljon. És pedig annak a gyakorlatnak kellene kialakulnia, hogy a pártéletem kívül álló legjava embereket nevezzék ki, akiknek csak arra kellene kötelezniük magukat, hogy vagy együtt dolgoznak a csoporttal, vagy ha azt meggyőződésükkel nem egyeztetethetik össze, lemondanak.

A második fejezetben abból indul ki, hogy a nép azzá lesz, amivé teszik. De sorsa nem a szándékoktól, hanem az emberektől függ. Vezető típusra van szükség, amilyent Anglia tudott fejleszteni. A birodalom megalapítása után Bismarck és Moltke felismerték ezt a szükségletet, de teljesen különbözőképpen fogták fel. Ma már látjuk az eredményt és Spengler nem kételkedik, hogy az utókor Moltkét fogja nagyobbak tartani, mert messzebb látott és tovább hatott. Moltke a nagy vezérkarban kiváló intézményt fejlesztett ki. Bismarck a tisztviselői kart nem fejlesztette, hanem szaporította.

A régi fajtájú tisztviselői kar legnagyobb előnye erkölcsi nagyságában volt. Poroszországban a tisztviselő I. Frigyes Vilmos óta külön rendet alkot, mint a tiszt és a bíró, nem pedig külön foglalkozást, mint más országokban.

Közben azonban a forradalom és a parlamentarizmus ezt megsemmisítették. Ma már a tisztviselő nem azt nézi, hogy miért, hanem hogy miből él. Nem a köznek, hanem valamely pártnak szolgál. De erkölcsi eszme nélkül a német tisztviselő a jövőben sem képzelhető és a XX. század változott viszonyai közt az állami szolgálat új eszméjét kell kifejleszteni, amely az államot

a jövőben fenntarthatja. És ha most újonnan kell kezdenünk, csak arról lehet szó, hogy a jövő állami szolgálatra azokat az alapelveket alkalmazzuk, amelyeket Moltke a hadsereg nevelésére használt fel.

Közben azonban teljes csendben egy új német típus fejlődött ki, amely az utóbbi idők állami tisztviselőit a sport és az ipari és kereskedelmi állásokban lassan megszerzett szellemi fölény által túlszárnyalta. Ezt az új réteget a mai fiatal Németország nem nélkülözheti és a könyvnek az élet alapos ismeretére valló részei azok az oldalak, amelyekeken ennek a rétegnek az állami igazgatásba való bekapcsolását és felhasználását fejtegeti. Célja a tisztviselőnevelésnek elsőrangú parancsnokok nevelése.

A harmadik fejezetben a szerző a nevelésről mondja el a nézeteit, aki ehhez a kérdéshez éveiken át igen közel állott. A mai helyzet legnagyobb hibájának tartja, hogy az iskola csak oktat és kiveszett a nevelés. Ennek súlyos következményeit érzi a németiség. Érdekes eszméket fejt ki többek között ii tankönyvügről és a középiskola feladatairól. Végül az egyéniség szabadsága és az igazi tehetségek kiválasztása érdekében azt a gyakorlati megoldást ajánlja, hogy az érettségi vizsgálatot válasszák el az iskolától és valakinek szellemi rangját az iskolától függetlenül és pártatlanul állami vizsga útján állapítsák meg, amelyre korra, nemre, állásra és előképzettségre való tekintet nélkül bárki jelentkezhessen.

A negyedik fejezetben a jogról elmélkedik, amelynek forrása szerinte nem lehet más, mint maga az élet és a német nemzet szerencsétlenségének tartja, hogy jogának kifejlesztésében nem a római prétort, hanem munkájának eredményét, magát a római jogot vette mintaképül. Minden az életből fakadt jog kötelességek eredménye. Ezen alapszik a valódi jogi fogalmaknak mély erkölcsi ereje is. A német jogban ez az eszme hiányzik. Abban mélyen átértett kötelességek helyett büntető szankció van. Mivel a német jogot a múlt eddig ki nem termelte, azt ma történeti felismerés alapján kell elvégezniök. Alapelveit igyekszik szintén több oldalon kifejteni.

A német valutáról szóló fejezetben lesújtó bírálatot mond a háború alatti és utáni gazdasági és főleg deviza politikáról. A kivezető út a járadékmárka bevezetése volt, amely azonban azt jelenti, hogy az állam lemondott a magán-gazdaság javára a fizetési eszköz megállapításáról. Németország az egyetlen ország a világon, amelynek tiszta magánvalutája van. A német pénz tönkrement és a gyors sülyedés világrekordját érte el. A pénzértéknél még aranyfedezet mellett is az az erkölcsi fedezet a döntő, amit a hozzá való bizalom nyújt. Az asszignáták erkölcsi fedezetét a jakobinusok és a direktórium, a papírmárkáét a szocialisták és a velük szövetséges pártok jelentették. Mindkét papír árfolyama nyilvános ítéletet fejez ki afelett, hogy ez a fedezet mit ér. A szerző kifejezi azzal szemben is legnagyobb aggodalmát, hogy a valuta végleges rendezését a jóvátétel kérdésébe kezdik bekapcsolni.

Az adókérdésről szóló fejezet, egyike a legplasztikusabbaknak. Abból indul ki, hogy az adók tiszta hozadéka a világ egyetlen államában sincs arányban a kezelési költségekkel és azzal az elkeseredéssel és a gazdasági és szociális éleinek okozott kárral, amit felidéz. Amíg az államok szükséglete csekély volt, mintegy 1880 előtt, a drága és nehézkes módoknak még nem voltak praktikus következményei. A fegyverkezési költségek növekedése miatt azon-

ban, mintegy 1890 óta az adópolitika parlamenti eszközökkel vívott gazdasági háborúvá lett, amelyet a politikailag erősek, vagy azok, akikkel szemben a kormánynak a fegyverkezési költségekhez való hozzájárulások fejében engedményeket kellett tennie, tehát rendszerint a baloldali pártok viseltek a többiek ellen.

Az egyenes adók eszménye ma oly általános, hogy igazságossága és célszerűsége magától értetődőnek látszik. A bírálatok csak egyes részletek, nean pedig maga az alapelv ellen irányulnak. Ez az elv azonban nem gyakorlati megfontolásból vagy tapasztalatból, még kevésbé a gazdasági élet fenntartására való tekintetből, hanem Rousseau filozófiájából fejlődött ki. A XVIII századbeli adóbérlőknek az adóeredményt szem előtt tartó nyers módszerével szemben a velünk született emberi jogákat és a társadalmi szerződésből származó államot állítja. E felfogásnak megfelelően minden polgárnak kötelessége az állam költségeihez hozzájárulni, de egyúttal emberi méltóságával jár, hogy hozzájárulását személyesen állapítsa meg és személyesen szolgáltatassa be. Ettől a pillanattól kezdve a modern adópolitika alapja eleinte észrevétlenül, de később a közvélemény fokozódó demokratizálódása következtében mindig határozottabban oly világnézet, amely az érzelmeknek és politikai hangulatoknak enged és ennek az eljárásnak célszerűsége feletti elfogulatlan vizsgálódást kizárja. Régebben a gondolat mégis keresztülvihető volt. A gazdasági élet szervezete olyan volt, hogy az egyes jövedelmek mind láthatók és könnyen ellenőrizhetők voltak. A részvénynek elterjedése óta azonban, amelynek jelentőségét a beszédben is kiemelte, az egyesek vagyona mozgóvá, láthatatlanná és megfoghatatlanná lett. Így azonban megszűnt a lehetősége is annak, hogy bármiféle adózási rendszer útján ellenőrizni lehessen azt, hogy valaki a ráháruló adózási kötelezettségnek eleget tett-e, ha csak ő is nem akarja. Ez a nagy fordulat, amely Rousseau korának ideológiáját gyorsan elavulttá tette: nemcsak a polgári liberalizmust, hanem a Marx szocializmusát is, amely alapjában véve egy olyan 1789-beli liberálisnak szemével nézi az 1848-as állapotokat, aki nem tudott boldogulni és csak azt látja, ami bosszantja és azt, hogy miért bosszantja.

Az általánosan látható eredmény tehát az volt, hogy az emberi méltóság eszménye nem volt elég a szükséges adójövedelem biztosítására és így a XIX. században a pénzügyi igazgatás tisztviselői egyre növekvő táborot mutatnak. 1923-ban Németországban több mint 100 millió adóvallomást dolgoztak ki, több 100 millió külön adóbefizetés történt és több mint 1 milliárd aktát készítettek adóügyben. Ez majd egy félmillió embert vont el a produktív, munkától. Hozzá az adóerkölcös súlyedtt. A pénzügyi adminisztráció költségei elnyelték a hozadékot, tehermentesült a spekuláció, pusztult az ingatlan vagyon a hazátlan értékpapír-tőke javára. Ez azt jelenti, hogy valóságos adóbolsevizmus korában élünk, amely sok feltűnés nélkül, száraz úton éri el azt, ami Oroszországban annyi vérbe került: a nemzeteken belül való teljes társadalmi átrétegződést, a régi nyugateurópai, vérben és szellemben finomult hagyományoktól és formáktól átítatott társadalmat elpusztítja, míg végül nem marad más, mint egy csoportja a tényleg hatalmat gyakorló pénzügyi embereknek és a nagy tömege a proletárrabszolgáknak. Ez társadalmi forradalom vérontás, nélkül, amely a politikai minisztereket nem lefejezi, hanem megvásárolja, a felső

rétegeket kivándoroltatja, nem az országból, hanem a birtokukból, rejtett kisa-játítás az adóív útján.

De Németország oly szegény és gazdaságilag oly beteg, hogy hamarabb kell e helyzetből szabadulnia, mint más országnak. És ez olyan terület, amelyen egész szervező tehetségével és szellemi energiájával hozzá kellene látnia, hogy egy bátor lépéssel az egész értelmetlenné vált adórendszert eltávolítsa és helyébe elsősorban állítson olyan rendszert, amely az egyéni vallomási rendszer teljes elejtésével a gazdasági élet belső formájának átértéséből indulna ki.

Az adót úgy kellene felfogni, hogy az levonás a gazdasági élet árjában forgó értékekből és az eredmény azon fordul meg, hogy a helyeket megtaláljuk, amelyeken a beavatkozás célszerű és kár nélkül történhetik. Az egyénre nézve mindegy, hogy bevételei csökkennek, vagy kiadásai növekszenek-e. Az utóbbi előnyösebb az állam szempontjából, mert kevesebb költséggel jár, mivel sok millió apró tétel helyett néhány egész nagy összeg alakjában történik.

Az egész adószükségletet tehát néhány nagy adó fedezné. Elsősorban az üzleti felszerelési és a bér munkás fejadó, amelyek annyiban tartoznak össze, hogy az előbbit kevés munkással, de nagy haszonnal dolgozó üzemek fizetnék, mint például az optikai üzemek, az utóbbit pedig a sok munkással és kevés haszonnal dolgozók, mint a bánya- és kohóművek. Az adó nem a tényleges hozadékra, hanem a jó gazdálkodás mellett elérhető átlagos hozadékra volna kivette, ami nem titok és ez nagyobb teljesítményre sarkalna. A fogyasztási adók közt különösen célszerűnek és indokoltnak tartja a lakásadót. Fenntartaná a dohány- és alkoholfogyasztási adót és a tőke kamat- és járadékadót. Viszont teljesen megszüntetné a jövedelmi, forgalmi, örökösödési, vagyoni- és értéknövekedési adókat komplikált behajtási rendszerükkel együtt. Ha nem sikerül ilyen reform, amikor egyik ország a másik után fog a mai adóteher nyomása alatt a nagytőke jármába kerülni, mert a mai rendszerek csak annak javára szolgálnak.

A VII. fejezet a munkásügyről szól. Legnagyobb bajának és Bebel legnagyobb bűnének azt tartja, hogy a munkást megfosztotta attól a becsvágyától, amit a személyes teljesítmény nyújt és a gazdasági életben való felemelkedést a munkásüggyel szemben való árulásnak minősítette. Az emelkedésnek más útját nem tűrték, mint a párttitkári és képviselői pályát. A mai népnevelés legfontosabb feladatai közé tartozik, hogy a munkásságot ezeknek a cinikus fogalmaknak mázsás súlyától megszabadítsa és arra képesítse, hogy saját soraiból nevelje a gazdasági élet vezetőit. A vezetés is munka. A vezető munka és végrehajtó munka együtt jelenti csak az ipart.

Ezzel szemben kellene természetesen állnia a vállalkozó részéről annak a felfogásnak, hogy a tulajdon kötelez, kötelez a nemzettel szemben.

Mindezek a kérdések nagy fontosságúak Németország mai helyzetében és megoldásokat kell keresniök. A legyőzött népek erénye a türelem, nem pedig a lemondás. A jelenlegi világhelyzetben az a tény uralkodik, hogy Franciaország váratlanul a feltétlenül vezető politikai hatalommá lett. Ezt fölényes taktikájával érte el, amellyel Angliát messze túlszárnyalta. A jóvátételi kérdésben tanúsított magatartása nem hagy kétséget az iránt, hogy Németországtól elsősorban nem pénzt akar, hanem a hatalmat. Nemcsak 39 millió európai lakosára, hanem az afrikai fekete tömegek szuronyaira is támaszkodik. A világháború befejezése azonban nem hozta a világhelyzet megoldását. Ma az államok belső

politikája egészen más formák közt nyúl bele a nagy eseményekbe, mint a háború előtt. Az államcsíny és a diktatúra ma a politikai cselekménynek kimondott alkatrésze annál inkább, mert még a parlamenti formáknak az angol megtartásával is teljesen összeegyeztethető.

Ezáltal azonban a döntés formák kérdése helyett azon múlik, hogy vannak-e erős egyéniségek és akarnak-e fellépni. Szovjetoroszország Lenin volt, Délafrika Rhodes volt, Olaszország ma Mussolini. Nem a parlament, nem valamely párt, nem a hadsereg tartja ma a döntést kizárólag a kezében. Az ma mindenütt és főképp attól függ, vannak-e a nemzet vezetésére teremtett egyes emberek, mert ha vannak, azok személyes elhatározásaitól eszméitől és céljaitól függ minden. Olyan határ, amilyent Bismarck korában még a legerősebbnek is szabtak a fennálló körülmények, ma nincs. Ez olyan kilátás, amely a legkisebb állam előtt is nyitva van. Készenlétben lenni: ez a fő, ez minden!

Magyary Zoltán.

Th. Surányi Unger, *Philosophie in der Volkswirtschaftslehre*. (Fischer, Jena, 1923.) Érdekes, mert sokakat érdeklő könyv jelent meg a német könyvpiacra a múlt esztendőben Surányi Unger Tivadar tollából és tudományából *Philosophie in der Volkswirtschaftslehre* címmel. Módszere történeti s ez azért fontos, mert azt jelenti, hogy nem a mai közgazdaságtanban keresi a filozófia szerepét, hanem a közgazdaságtan különböző fejlődési fokain. A megjelent vaskos kötet a munkálatnak csak első része s így a kitűzött feladatról, elérni kívánt célról csak annyiban alkothatunk magunknak ítéletet, amennyiben az író könyvének bevezetésében elárulja, vagy pedig a már letárgyalt munkanyagban kifejezésre juttatja. Ez a feladat és ez a cél azért bír jelentőséggel, mert hiszen az írónak nem szándéka, hogy ismeretlen történeti tényekre akadjon, hanem kétségkívül az, hogy a tényeket meghatározott szempont köré csoportosítsa. Ez a szempont sejtetve van a könyv szerencsés, mert várakozást keltő címében, de ebben még csak annyira általánosságban nyer meghatározást, hogy túlsokat belé lehet magyarázni s ezzel a szempont nagyon is szétfolynék.

Nézzük tehát, hogy hogyan határolja körül a szerző a tárgyát, először is az előszóban, másodsor pedig az eddigi feldolgozás módjában. Az előszó szerint tantörténeti adaléknak nevezi könyvét a kialakulóban levő gazdaság-bölcseletnek, mint külön tudományágnak alapvetésére. A könyvből későbbi megfontolások hatása alatt kihasított- és külön füzetben megjelentetett fejezet („Die Dogmengeschichte der Nationalökonomie als selbständige Wissenschaft“) a közgazdaságtudomány tantörténetéről állítja ugyanezt, hogy külön tudományággá igyekszik alakulni; Fejezetével, illetve megjelenése alakjában külön füzetével a szerző ennek — saját szavai szerint — eddig hiányzó módszertani vázát akarja nyújtani. Noha minden új megjelenésű könyvről természetes, hogy olyat akar adni, ami addig-hiányzott, vagy nem eléggé jól volt meg, azért mégis túlmagasra kitűzött célnak kell minősítenünk, ha szerzőnk egyszerre két új tudományágnak akarja alapvető munkáját elvégezni, vagy legalább is ehhez a munkához nagy nyomatékkal hozzájárulni. Ez a fiatalságnak dúsán tenyésző önérzetére vall, ami utóvégre nem bűn, mert hiszen csak lelkesen lehet nagy dolgokat művelni, mégis hiba, mert a tudományban igen fontos kötelesség az önfegyelem.

Nem akarjuk ezzel a szerzőt megbántani, de a tudományos kritikának, ha az igazság becsületes keresésének kötelességét átérzi, ép oly mértékben kell őszintének és meggyőződésből fakadónak lennie, mint akár a tudományos kutatásnak.

Ha most már áttérünk a szerző által maga elé kítűzött szempontok vizsgálatára, mindenesetre legelőször rá kell mutatnunk a szükségképpen eléje tornyosuló nehézségekre. Először is, hiszen ő maga mutat rá igen helyesen a könyve bevezetésében, a közgazdaságtan egyre szigorúbban törekszik tárgya körülhatárolására, mert ez legelső feladata akkor, ha kutatásaival eredményt is akar elérni. A tudományok elkülönülése, sőt az azokon belül keresztülvitt specializálódás és munkamegosztás volt az a nagy emelő, amely a legújabb idők jelentékeny tudományos haladását előidézte. Ez az elkülönítés ma már bizonyára ott tart, hogy az összefoglaló munkára is igen nagy új feladatok várnak, nehogy az egész munkálkodás szétforgácsolódjék és az egymással való kapcsolatot egészen el ne veszítse. Ebből is igen nagy bajok származhatnak, mert hiszen ahogy a tudományos igazságok összefüggésben és kölcsönhatásban vannak, úgy maguknak a tudományos elméleteknek is fenn kell tartaniok a kapcsolatot és kitenniök magukat a kölcsönös hatásoknak. De azért még nem szűnik meg a másik veszély, hogy az egyes tudományágak egymással szemben határsértéseket követnek el, ami a dilettantizmus csíráját rejtí mindíg magában. Különösen megvan ez a kísértés éppen a filozófiában, amelynek az összes tudományokkal van érintkezési felülete, de egyáltalán nem ritkább az ellenkezője sem, amikor nem a filozófus száll le a különös diszciplínába, hanem ennek az embere adja rá magát a szenvedélyes filozofálásra. Utóvégre a tudományok határvonalaira szigorú tilalomfa nem állítható és az ilyen határsértések nem is mindig károsak. Gyakran éppen így térhet meg a maga igazi metier-jéhez egyik-másik gondolkozó agyvelő.

Azért tartjuk szükségesnek elmondani mindezeket, mert a közgazdaságtannál a határsértés veszélye ugyancsak igen nagy, még pedig inkább káros következményekkel. Közgazdaságtan és politika, közgazdaságtan és szociológia, közgazdaságtan és filozófia gyakran folynak össze. Hiszen gondoljunk csak a szociálpolitikára és még inkább a szocializmusra, hogy belássuk, mennyire nehéz itt az elhatárolás, vagy helyesebben mekkora itt a határsértésre való hajlandóság,

Mi ennek az oka? Anélkül, hogy most elegendő terünk és alkalmunk volna ennek a tételünknek a bizonyítására mi abban véljük az okot feltalálni, hogy a közgazdaságtan még ma sem érkezett el a fejlődés, ama fokára, amikor egy tudományág a maga külön életét meri bátran, önállóan élni. A közgazdaságtan még ma is ott tart, ahol minden tudomány kezdte volt, egyszer: alig vált ki még a filozófiából, minden tudás és tudomány szülőanyjából. A filozófia a maga részéről már elég életképesnek látja a gyermeket arra, hogy a saját lábán járjon. A filozófia a beavatkozásnak, nem látja szükségét, respektálja az egyszer már meghúzott demarkációs vonalat: eddig én vagyok, a többi a tied. De a közgazdaságtan mindig visszafelé gravitál s nem önmagából, hanem a filozófiától várja az impulzust. Igaz, van bizonyos intern filozófia is, na annak nevezzük a minden tudományág keretén belül nélkülözhetetlen logikai spekulációt. Ebben aztán a közgazdaságtan igazán túlgazdag és egy kis malíciával azt is mondhatnók, hogy ami a közgazdaságtanban nem extern filozófia, az — intern filozófia.

Ilyen körülmények között bizonyos veszélyt látunk abban, ha a közgazdaságtan túlságosan hangsúlyozza a filozófiával való barátságát és kacérkodását. Mi inkább az ellenkezőt szeretnők, ha a közgazdaságtan a filozófiával legalább egyelőre minden közösséget megtagadna és a maga belső erőinek és lehetőségeinek kifejlesztésére fordítaná erejét. Valóban a közgazdaságtudomány szigorú elhatárolása a legsürgősebb feladat, hogy a kutató munka eredményes lehessen s ezt az elhatárolást talán szolgálja, ha az oda nem tartozó anyag új tudományágakba csoportosul, de esetleg éppen az ellenkezőt szolgálja, mert intézményesen beleékel magát a közgazdaságtanba, hogy onnan annál kevésbé lehessen eltávolítani.

A közgazdaságtan története természetszerűen azt mutatja, hogy minél jobban megyünk vissza a múltba, annál nagyobb része van benne a filozófiának. A végén már nincs is más nyoma a közgazdaságtannak, mint hogy a filozófiában találunk olyan részeket, amelyek mai felfogásaink szerint közgazdasági, vonatkozásúak. A feladat tehát, ha a filozófiának a közgazdaságtanhoz való dogmatörténeti viszonyát kutatjuk (mert körülbelül ez az a feladat, amit Surányi Unger Tivadar maga elé tűzött, nem pedig az, amit könyvének címe fejez ki, kutatni a filozófiát a közgazdaságtanban), ez: megmutatni, hogy mennyi közgazdaságtan volt a régi filozófiában és hogy mennyi filozófia van az újabb közgazdaságtanban.

Ennek a feladatnak az elvégzésére a szerző bizonyos kimagasló egyéniségeket ragad ki, akiket azonban nem csupán egymagukban tárgyal, hanem jegecedési pontokul használja fel őket és az egyiktől a másikhoz teljes összeköttetést létesít. Ilyen kimagasló egyének az első kötetben Plató, Aristoteles, Macchiavelli, Quesnay, Smith Ádám. Már a névfelsorolásból látható, hogy a mi feladat- és tárgymeghatározásunk helyes, szemben azzal a tárgymeghatározással, amelyet könyvének címével egyetértésben maga a szerző ad, s amellyel szemben csak igen erőltetett okoskodással tudja megokolni, hogy miért vette fel Platót és Aristotellest. Macchiavellire ugyanaz áll, mint a két előzőre, noha a szerző az ő felvételét nem tartja szükségesnek megokolni, tehát ha skrupulusaival nem tudott volna megbirkózni, Macchiavelli nevével kezdett volna egy pár excellence közgazdaságinak minősített okfejtést!

Macchiavelli neve mindjárt másra is figyelmeztet. A Surányi Unger Tivadar könyve valóban mással is foglalkozik, mint a filozófiának a közgazdaságtanhoz való viszonyával. Az első kötetben még inkább csak a politikával kacérkodik és ez már veszélyes útvesztő. Amennyire a bevezetés szavaiból kivehető, ez az elkalandozás a következő kötetben a szociológia felé is ki fog terjedni, de ennek jelei már ebben a kötetben is jelentkeznek. Vagy a filozófiának, vagy a közgazdaságtannak van tehát gáláns körülhatárolása: több jut neki, mint amennyi az övé.

A könyv elé kitűzött célt még egy körülmény homályosítja el. A szerző a bevezetésben azt mondja, hogy ő a közgazdaságtan dinamikusaival akar foglalkozni, vagyis azokkal, akik a közgazdaságtant egy-egy nagy lépéssel előbbre vitték. Eszerint nem is a filozófiának a közgazdaságtanhoz való viszonyáról van szó, hanem annak bizonyításáról, hogy azok, akik a közgazdaságtant lényegesen előbbre vitték, az erőt ehhez a filozófiából merítették. Csak az a kérdés: abból a filozófiából-e, amelyet maguk teremtettek, vagy abból, amelyet a közgazdaságtanra csupán alkalmaztak? Egyik alternatívára se tudnánk meg-

nyugtató válasz: adni. Hiszen sem Plató, sem Aristoteles, de Macchiavelli sem csináltak közgazdaságtant, Quesnaynek és Smith Ádámnak pedig nem az az érdeme, hogy egy általános filozófiai irányt a közgazdaságtanban diadalra juttattak. A kérdés feltevésének illetéknép nincs semmi értelme és azért nem tehetünk mást, mint hogy visszatérjünk az általunk adott feladatmeghatározásra: meg kell mutatni, hogy mennyi közgazdaságtan van a régi filozófiában és mennyi filozófia az újabb közgazdaságtanban.

Mivel illetéknép, úgy látszik, a szerző nem adott magának eléggé számot előre arról, hogy tulajdonképen mire is vállalkozik, a végén majd tan-történet, a közgazdaságtudomány és kiegészítően a gazdasági korfelfogások rajzává igyekszik válni, mindenesetre kiemelésével a filozófiai vonatkozásoknak és gyakori elkalandozásokkal. A második kötetnél ebben az irányban még nagyobb eltolódásra lehet számítani, az után a névsor úton ítélve, amelyre az első kötet bevezetésében hivatkozik a szerző. Hogy ebben a keretben lehet-e alkalma elég sóik újait mondani, mint ahogy az ígért alapvetések után várni lehetne, arra az első kötet nem ad túlságosan biztató feleletet, de a kérdés csak a második kötetnél fog eldőlni, ahol a kialakultabb közgazdaságtan folytán a súlypont nagyobb nyomatékkal fog erre tolni, mint amennyire az Platónál, Aristotelesnél, vagy Macchiavellinél lehetséges.

Neubauer Gyula.

* * *

Freud, *Das Zivilrecht Sowjet-Russlands. (I. Bensheimer. Mannheim, Berlin, Leipzig, 1924.)* Freud könyve az első nyugateurópai nyelven megjelent munka, mely Szovjet-Oroszország magánjogát rendszerbe foglalja. A bolsevik kormány uralomra jutása után eltörülte a kapitalizmuson nyugvó magánjogot: a kommunizmus elvének megfelelően megszüntette a *magántulajdon jogát* a földbirtokra s bizonyos csekély kivételtől eltekintve a házakra és városi telkekre vonatkozólag, s megszüntette ennek megfelelően a jelzálogjogát is. Az ingó dolgokra fenmaradt ugyan a tulajdonjog bizonyos megszorításokkal, de ez a jog a különböző konfiskálások és rekvirálások folytán csaknem egészen illuzóriussá vált. A *kötelmi jognak* alig volt valami jelentősége: az adásvétel a legtöbb cikkre — első sorban a mezőgazdasági termékekre — tilos volt, ami forgalom megmaradt, azt illegitim formában bonyolították le. Az 1918. április 27-iki dekrétum teljesen megszüntette az *örökösödési jogot* s egyedüli örökössé az államot tette. A *családjog* megmaradt ugyan, de a régítől teljesen eltérő szabályokkal.

Csakhamar kénytelenek voltak Leninek is belátni azt, hogy a kommunizmus általuk inaugurált rendszere szükségképen a teljes gazdasági s ennek folytán a politikai összeomláshoz vezet s 1921 eleje táján áttértek az „államszocializmus“ rendszerére. Az ország gazdasági talpraállításához nélkülözhetetlen külföldi tőke megnyerése feltétlenül szükségessé tette, hogy a magántulajdon tagadásának elvét legalább velük szemben feladják s az eddigi jogbizonytalanságnak véget vessenek. A koncessziókról szóló 1920 nov. 23-iki dekrétum a külföldi tőkésnek kivételes helyzetet biztosított s velük szemben a magántulajdon jogát visszaállította. Az új gazdasági rendszer szükségképen maga után vonta a polgárok magánjogainak helyreállítását is s lázas sietséggel elkészítették Szovjet-Oroszország polgári törvénykönyvét, mely 1923 jan. 1.-én már hatályba is lépett.

Ez a polgári törvénykönyv lényegesen különbözik a nyugateurópai codexektől. A légből jószág az állam kizárólagos tulajdonát képezvén, az egyesek magánjogai a nyugateurópai viszonyokhoz képesít igen szűkkörűek. E mellett közjogi jellegűek is annak következtében, hogy gyakorlásuknál „szociálgazdasági rendeltetésük“ az irányadó. A törvénykönyv 1. szakasza szerint a magánjogok nem részesülnek törvényes védelemben akkor, ha „szociálgazdasági rendeltetésükkel ellentétesen“ gyakoroltnak. Ez a rendelkezés, persze a gyakorlatban a legnagyobb jogbizonytalanság csiráját rejti magában, mert a bíró szabad mérlegelésétől függ annak a megállapítása, hogy a joggyakorlás mikor áll szociálgazdasági rendeltetésével ellentétben s így a magánjogoknak ezzel a közjogi jelleggel való felruházása azokat még a megadott szűk keretek közt is egészen illuzóriussá teszi.

Az új orosz polgári törvénykönyv, az általános résztől eltekintve, dologi, kötelmi és örökösödési jogra oszlik. A dologi jogból ki van véve és külön törvénybe van foglalva az agrárjog, a kötelmi jognál ugyanez az eset a munkaszerződések jogára vonatkozólag, de viszont a kötelmi jog a kereskedelmi jogi szabályokat is felöleli, úgy, hogy külön kereskedelmi törvény nincs. A család-jog egy még a „kommunizmus“ idejéből származó 1918-iki külön törvényben van szabályozva, melyet a polgári törvénykönyv lényegében nem érint.

A *tulajdonnak* a törvénykönyv három alakját különbözteti meg: az állami, az egyesületi és a magántulajdont. Ez a három alak azoknak a tárgyaknak a köre tekintetében különbözik egymástól, melyekre a tulajdon vonatkozhatik. Legtágabb az állami, legszűkebb a magántulajdon tárgyainak köre. Csak az állam tulajdonát képezhetik: a föld, a földben lévő ásványok, az erdők, a közhasználatra szolgáló vizek, a vasutak s ezeknek a gördülő anyaga s a légi járművek. Magántulajdon tárgyai lehetnek: a nem kommunizált épületek, a kereskedelmi és ipari vállalatok, amennyiben a külön törvényben megállapítottnál nagyobb számú bér munkást nem alkalmaznak, a fegyverek és termelési eszközök, pénzek, értékpapírok és más értéktárgyak, a házi, gazdasági és személyes szükségletnek a tárgyai, áruk, melyeknek adásvétele nincs törvényileg tiltva s mindazok a tárgyak, melyek a magánforgalomból kizárva nincsenek. A törvényesen fennálló egyesületek tulajdonjoga annyiban tágabb körű, hogy nekik a bér munkások számára való tekintet nélkül lehetnek tulajdonukban ipari és kereskedelmi vállalatok. A tulajdonos a tulajdonát képező dologgal a törvényes korlátok közt szabadon rendelkezhetik. A földbirtok tehát nem képezheti magán- vagy egyesületi tulajdon tárgyát, csak használati jog illetheti meg rajta az egyeseket.

Az *épületekre* nézve a helyzet a következő: a forradalom előtt épült házak nagy része kommunizáltatott, egy része magántulajdonban maradt, új házak emelésére a hatósággal kötött szerződés alapján lehet telket, illetőleg a telekre vonatkozó építési jogot nyerni. Az így épült házak használatát biztosítja az építési jog kőházaknál legfeljebb 49, egyéb épületeknél legfeljebb 20 esztendőre. Az építési jog — tehát a használat joga is — ez időn belül átruházható s az örökösödési jog általános szabályai szerint örökölhető is. A jogosított a telek után bért fizet s az épület karbantartásának kötelessége őt terheli.

Örökösödésnek csak azokra a hagyatékokra vonatkozólag van helye, melyeknek összértéke a passzívák levonása után a 10.000 arany rubelt nem haladja túl. Ennél nagyobb értékű hagyatékoknak csak 10.000 arany rubelt

kitevő része örökölheto, a többi az államé. Öröklésre csak az egyenes leszármazók (gyermekek, unokák, dédunokák) jogosultak, továbbá a túlélő házastárs s azok a munkaképtelen és vagyontalan személyek, kiknek eltartásáról legalább a halálát megelőző egy éven át az örökhagyó gondoskodott. Az öröklés vagy törvény, vagy végrendelet alapján történhetik. Törvényes öröklés esetén az előbb említett öröklésre jogosultak egyformán osztozkodnak a hagyatékon. Végrendeleti öröklésnél a végrendelező az arányt megváltoztathatja, egyeseket ki is zárhat, de csak a fent felsorolt öröklésre jogosultak javára végrendelezhetik. Külön rendelkezés van a házi felszerelésre s a házi szükséglet tárgyaira nézve — a luxustárgyak kivételével —, melyek a 10.000 arany rubelles értékhatárra való tekintet nélkül azoknak a fent említett öröklésre jogosultaknak a tulajdonába mennek át, kik az örökhagyóval együtt éltek.

Látjuk tehát, hogy Szovjet-Oroszország elejtette a kommunizmus elvét s polgári törvénykönyve, ha szűk keretek közt is, elismeri a magántulajdont. Nagy kérdés azonban, hogy a magántulajdonnak ilyen szűk körre szorítása mellett lehetséges lesz-e Oroszország gazdasági talpraállása s nem lesz-e kénytelen a kormány a magántulajdon elvének újabb engedményeket tenni.

Míg a vagyonjog lényeges közeledést mutat a nyugateurópai jogokhoz, addig a családjog, melyet — mint láttuk — még mindig egy 1918-iki törvény szabályoz, a legmerevebb formában tükrözi vissza a bolsevistáknak azt az álláspontját, mely a házasság jogintézményét fentartja ugyan, de azt erkölcsi jellegéből és jelentőségéből teljesen kivetkezteti. A házasság e törvény szerint bármikor felbontható. A házastársak közös megegyezéssel egyszerűen bejelenthetik a házasság megszűnését, de megszüntetendő a házasság csak az egyik fél kívánságára is. A felek a házasságban egymással szemben teljesen függetlenek maradnak. Az egyik házastárs lakóhelyének változtatása esetén a másik fél nem köteles őt követni. Tartási, illetőleg gondozási kötelesség nincs. Csak, ha az egyik házastárs a létminimummal nem rendelkezne és munkaképtelen volna, köteles őt a másik házastárs, ha abban a helyzetben van, eltartani. Ez a kötelesség nemcsak a férfit, hanem a nőt is terheli. A két nem teljes egyenjogúsága jut kifejezésre abban is, hogy a házastársak közös családi nevet használnak, mely megállapodás szerint vagy az egyik vagy a másik fél neve, esetleg a kettő egyesített neve is lehet.

A törvényes és törvénytelen gyermek jogi helyzete közt nincs különbség. Az apa nevét a törvénytelen gyermeknél is be kell jegyezni az anyakönyvbe, sőt be kell jegyezni akkor is, ha egy házasságban álló nőnek születik nem a férjétől törvénytelen gyermeke. A teherben lévő nem férjes nőnek legkésőbb a szülés előtt három hónappal be kell jelentenie a hatósághoz az apa nevét. Ugyanezt a bejelentést teszi meg az a férjes nő is, ki nem férjétől esett teherbe. Ha a bejelentett egyén az apaságot nem ismeri el, bíróság dönti el a kérdést. A szülőket együttesen terheli a gyermekek eltartásának kötelessége, míg az kiskorú és munkaképtelen. Viszont a gyermekek is kötelesek szülőiket eltartani, ha azok munkaképtelenné váltak és rá vannak szorulva.

Ez a házasság a munkaképtelenség esetére szóló tartási kötelességtől eltekintve semmiben sem különbözik az illegitim nemi viszonytól. Érdekes volna tudni, hogy az élet mennyiben fogadja el a házasságnak ezt a fogalmát s ezt a szűkre szabott, rideg keretet mennyire tölti ki a valóságban a házasság erkölcsi tartalmával.

Búza László.

Theodor Litt, *Individuum und Gemeinschaft*. Grundlegung der Kulturphilosophie. — 2. kiadás. Leipzig u. Berlin. — Teubner. — 1924.

Littnek ez a munkája, amely most teljesen átdolgozott kiadásban látvilágolt, kétségkívül egyik legértékesebb alkotása a kultúrfilozófia újabb irodalmának. A műnek methodikus vezérgondolata az, hogy a konkrét kulturális tapasztalatok, amelyek a szellemtudományokban fogalmi világosságra tesznek szert, a szellemi világ struktúrájára vonatkozó általános belátások logikailag szükségszerű előfeltételek és nem következtetések, illetve tapasztalati adatok összefoglalásából eredő fogalmak. Ezen vezérgondolat szem előtt tartásával éppen azt igyekszik Litt igen éles és világos fejtegetések alapján megállapítani, ami minden történeti tapasztalatot megelőz. Ezért mellőzi a tapasztalati anyag felvonultatását s óvakodik attól, hogy a teóriából átmenjen a parainezis és szociális programadás (terére, ami a jelenlegi szociáleméleti kutatásnak valóban elterjedt bűne. Litt azt akarja kihámozni, ami tiszta és szigorú teória. Ebből következik művének merőben logikai, vagy ha úgy tetszik, fenomenológiai jellege. A kultúrfilozófia ily természetű kezelését egyenesen kényszeríti az a nagy methodológiai homály, amely az ú. n. „társadalomtudományok“ terén nemcsak, hogy nem oszlik, hanem naponként növekedőben van.

Litt fejtegetései a maguk logikai jellegével a „formális“ társadalomtudomány mivelői sorába állítják őt, aki leghatározottabban utasítja vissza a pszichológiának azt az igényét, hogy kultúrbölcseleti problémák fundamentumául állíttassék. Maga a pszichológia is bizony fundamentumra szorul.

A „szellemi“ élmények szigorú alkatelemzésére van szükségünk, ha szilárd alapokra óhajtjuk fektetni a kultúrfilozófiát. Amíg ezzel az alkatelemzéssel a mindig „tartalom“-ra viszonyuló aktusok belső meghatározottságát nem tisztáztuk, maga az empirikus lélektan is nélkülözni fogja a szilárd és megbízható alapot. Hasonló az eset a lelki (történés egységével is, amelyben az aktusok sokasága egybetalálkozik és egybeszövődik. Mi az „Én“, a „személy“, a „lélek“ — az a valami egyszóval, ami minden élménnyel és minden élményben azzal együtt adva van? — erre feleletet csak az alkatelemzés adhat.

Ha ilyen fenomenológiai tudatelemzéssel tüzetesen vizsgáljuk az egyéni és a kollektív életet, ki fog derülni, hogy ezen elemzés nyomán nyert ítéletek *logikai* természetüket illetően igen határozott értelműek: páronként oly módon fűződnek egybe, hogy az illető alapvető dologi állapotot „két oldalról“ karakterizálják. A következő fogalompárok pl. mutatják azt a „kétoldalú“ viszonyt, amelybe a kérdéses ítéletpárok iktatódnak:

egyén-közösség, Én-Te, test-lélek, tudat-tartalom, élmény-kifejezés, forma-tartalom, élményidő-chronometria idő stb. Már most az ilyen ítéletpárok egy-egy tagja között ellentmondás van ugyan, de ebből nem következik az, hogy a két ítélet közül valamelyik hamis. Ha nem alkalmazzuk minden további nélkül a logika rideg álláspontját ezekre az ítéletpárookra, hanem türelmes szemlélet tárgyává tesszük azokat, reá fogunk jönni arra — úgymond Litt —, hogy a hiba nem a két ítélet *valamelyikében* rejlik, hanem magában abban a gondolkozási eljárásban, amely ezt az alternatívát létrehozza, amiből következik, hogy *mindakét* ítélet megtámadható. Ebből a nehézségből csak egy kivezető út van: a két ítélet jelentése sem nem állítható, sem nem tagadható, hanem oly módon módosítandó, hogy a logikailag tűrhetetlen ellenmondás tűnjék el. Ez a modificatio azonban nem lehetséges egy olyan kutatás által, amely

az ítélet jelentésállagára mint olyanra vonatkozik, mert *ezen* a síkon belül az ellentmondás mindvégig érvényes marad. Fel kell hát emelkedni a logikai sík fölé s oly álláspontot kell a gondolkozásnak elfoglalnia, amelyen láthatóvá lesznek ezen ellentmondó ítéleteket szülő *gondolkozást eljárásnak feltételei*. A reflexiónak nem a korrelatív ítéletek tartalmára, hanem ezen tartalmak nyérésére kell irányulnia. A nézőpontnak ez a megváltoztatása természetesen nem jelenti a logikai gondolkozás normáinak a felfüggesztését, hanem csak új kérdésbeállítást, amely mellett tisztán fogjuk látni azt, hogy a fogalmi gondolkozásnak, mint olyannak, vannak bizonyos sajátosságai, amelyek közötté és a „tudat“ világa között fel nem oldható ellentétet statuálnak, oly ellentétet, amelyhez csak ama magasabb álláspontról lehet közelférközni. Az alkat rokonsága egészen közel hozzák a fogalmak világát a tér világához s azok a sajátosságok, amelyek ezen rokonság alapul, alapjai egyszersmind a tudat világához való nem-illőségnek is. Ámde ez a teresítő — verräumlichende — gondolkozás mégis csak az egyetlen, amely által a szellem a tudat világához férközhetik.

Litt következő fejtegetéseiben, amelyeket egy sereg fogalompáron végez el, igazán meglepő világossággal mutatja ki, hogy az ellentmondás csak akkor áll fenn, ha a gondolkozás, magára való reflexió nélkül, a fogalmi síkban marad; az olyan gondolkozás ellenben, amely meg szokta „önmagát szemlélni“, felfedi ennek az ellenmondásnak alapját, úgy magyarázván át ezeket az ítéleteket, hogy a teresítő elhomályosítások eltűnedeznek. Eként a mechanikusan szétválasztott „oldalak“-ból szerkezetileg feltételezett „pólusok“ lesznek. Lehet ezt az eljárást a gondolat „*dialektikájának*“ nevezni.

Ez a „dialektikai“ mozgása a gondolkozásnak megszünteti az ellentétek merevségét, de egyszersmind támpontot is ad egy „rekonstruktív“ vizsgálatra, amely elvezet annak a processzusnak ismeretéhez, amely processzus folyamán eljutunk egy élő, differenciálatlan egységhez. Ebből az egységből differenciálódtak ki egymás mellett és egymás által a fennebb tárgyalt ellentétes „oldalak“.

Az így értett alkatelemzés az egyes lélek és a közösség „szellemi“ élményeivel foglalkozik, azaz, azokkal a lelki történésekkel, amelyeknek „jelentésük“ van. Egyben meghatározza azoknak a lelki valóságoknak körét is, amelyeknek tartalmára nézve a *normáció* egyáltalán tekintetbe jöhet. Ámde ez távol sem jelenti azt, hogy ezen elemzés normatív; szó sem lehet erről, mert hiszen vizsgálatának anyagát képezik azok az aktusok is, amelyek normatív szempontból tekintve tévesek és elvetendők. Az alkatelemzés nem normák szerint eljáró és nem normák felállítására törekvő teória, hanem a „jelentés“-nek síkjába állít értékest és értéktelent egyaránt. És nyerni fog ez az analízis, ha kellő szigorúsággal jár el, bizonyos metafizikai tartalmú alapigazságokat, amelyekből létesülni fog az a metafizika, amely minden szellemtudományban benne rejlik s amely nélkül a szellemtudomány megszűnik szellemtudomány lenni. A szellemtudományok fundamentumába bizonyos világnézeti tételezettségek vannak bele építve, amelyekkel együtt állanak a szellemtudományok vagy esnek. Így pl. a realitás, az okiság, az idő, a test-lélek problémájának egy bizonyos felfogása a szellemtudományi magatartással minden további nélkül adva van. Ez a metafizika- fog tehát szilárd fundamentumául szolgálni a szellemtudományok *ismeretelmélete* számára s ezt a metafizikát nevezi Litt *kulturfilozófiának*.

Erről a methodologiai álláspontról vizsgálja Litt a kultúrfilozófiának alapfogalmait ritka világos és pontos előadásban; ad feleletet sok bonyolult kérdésre és mutat utat a szociáltudományok mesterségesen összekuszált területén. Könyvét melegen ajánljuk mindazoknak, akik a Szellem (története) iránt érdeklődnek.

Bartók György.